
Dinàmiques regionals: cooperació i conflicte

PID_00266131

Eduard Soler i Lecha

Temps mínim de dedicació recomanat: 4 hores

Eduard Soler i Lecha

Investigador sènior de CIDOB (Barcelona Centre for International Affairs (CIDOB) i professor associat de relacions internacionals a la Universitat Ramon Llull - Blanquerna, a l'IBEL i a la UOC. Ha estat el coordinador científic de MENARA, un projecte de recerca europeu sobre els canvis regionals a l'Orient Mitjà i el Nord d'Àfrica, i des de 2013 és el líder del projecte EL-Hiwar, un projecte de formació executiva sobre diplomàcia euro-àrab implementat pel Col·legi d'Europa. Les seves àrees de treball són la geopolítica d'Orient Mitjà i el Nord d'Àfrica, Turquia, i la política exterior europea i espanyola.

L'encàrrec i la creació d'aquest recurs d'aprenentatge UOC han estat coordinats pel professor: Daniel Rajmil (2019)

Primera edició: setembre 2019

© Eduard Soler i Lecha

Tots els drets reservats

© d'aquesta edició, FUOC, 2019

Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona

Realització editorial: FUOC

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars dels drets.

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. Les regions com a marc d'estudi en relacions internacionals	7
2. Àsia-Pacífic: la nova centralitat	9
2.1. La Xina: ambició sense presses	9
2.2. La nova Ruta de la Seda	11
2.3. L'Índia: potència regional o potència global?	11
2.4. Conflictes multinivell	13
2.5. Cooperació i regionalisme	14
3. Les Amèriques: polarització multinivell	16
3.1. Polarització i fragmentació internes	16
3.2. Narcotràfic i violència	17
3.3. Potències regionals, regionalisme i tensions frontereres	18
3.4. Els límits de l'hegemonia dels EUA	20
4. Orient Mitjà i el Nord d'Àfrica després de les primaveres àrabs	22
4.1. Estats forts, estats fallits i proliferació d'actors no estatals	22
4.2. Conflictes regionals i multipolaritat	25
4.3. Intervencionisme, penetració i permeabilitat	28
5. Àfrica: contenidor de crisis o laboratori d'oportunitats	31
5.1. El llast del passat i l'esperança d'una Àfrica emergent	31
5.2. Conflictes i perspectives de pau	33
5.3. Mali i Líbia: el nexa d'inseguretat Magrib-Sahel i la seva dimensió global	34
5.4. Potències africanes i regionalisme	35
6. Europa: crisis superposades	37
6.1. Crisi del projecte d'integració europea	37
6.2. Crisi econòmica o de solidaritat	39
6.3. Rodejats per un anell de foc	40
6.4. Balcans: trauma i escenari de rivalitat paneuropea	41
Resum	43
Bibliografia	45

Annex..... 47

Introducció

L'especificitat d'aquest mòdul és que trasllada a l'àmbit regional l'anàlisi de molts dels temes que s'han abordat en els tres anteriors. Com veurem en el primer apartat, les regions són construccions socials i per tant són categories que evolucionen, reben noms diferents i tenen límits que evolucionen amb el temps. La definició de quins són els espais regionals de referència suposa, per tant, una primera tria. No és el mateix, per posar un exemple, parlar de món àrab o d'Orient Mitjà.

En aquest mòdul l'alumne té l'oportunitat d'aprofundir en les dinàmiques de cooperació i conflicte en cinc espais regionals: Àsia-Pacífic, les Amèriques, Orient Mitjà i el Nord d'Àfrica, l'Àfrica subsahariana i Europa.

En cadascun d'ells s'identifiquen els actors claus i els elements que han donat consistència a aquests espais com a regions geopolítiques. Les dinàmiques de cooperació i conflicte tenen un pes preeminent en l'anàlisi, tot apropant l'estudiant als principals conflictes regionals i també a les plataformes de cooperació i integració.

Aquest mòdul ve precedit d'un ràpid apunt teòric que ens situarà en el paper de les regions en l'estudi de les relacions internacionals i en conceptes claus com potència regional, regionalisme o ordre regional. Aquest paraigua teòric, però també l'esforç d'abordar els mateixos temes en diferents entorns i regions, permetrà a l'estudiant establir paral·lelismes, identificar tendències genuïnament locals i també posar de manifest les peculiaritats d'altres regions.

Objectius

Al final del mòdul els estudiants seran capaços de:

- 1.** Identificar els principals actors regionals i les relacions de cooperació o conflicte entre ells.
- 2.** Establir paral·lelismes entre diferents entorns i regions i identificar peculiaritats.
- 3.** Traslladar a l'àmbit regional els grans debats de les relacions internacionals.

1. Les regions com a marc d'estudi en relacions internacionals

«La política d'un Estat està en la seva geografia». Frase atribuïda a Napoleó.

No hi ha una definició estàndard de què és una regió. Tanmateix, la majoria dels autors coincideixen a definir-la com un conjunt d'estats i territoris lligats per la proximitat geogràfica, a la qual cal afegir un cert nivell d'interacció i sentiment de pertinença. La regió, així doncs, parteix d'unes condicions materials però no deixa de ser una construcció social (Katzenstein, 2000). Per tant, la concepció de què és una regió i quins en són els límits pot evolucionar amb el temps.

La disciplina de les relacions internacionals ha dedicat una atenció creixent a les regions com a objecte d'estudi i ho ha fet des de perspectives diferents i sovint en la intersecció entre debats paradigmàtics. Un bon exemple és la **Teoria dels Complexos de Seguretat Regional**, desenvolupada per Barry Buzan i Ole Waever (2001), que combina perspectives neorealistes amb elements constructivistes i que forma part del que es coneix com a **Escola de Copenhaguen**. Segons ells, els integrants d'un Complex de Seguretat Regional participen de processos de securització i desecurització i els problemes de seguretat d'aquests complexos no es poden analitzar o resoldre de forma separada. Aquests autors van perfilar un marc teòric aplicable a qualsevol regió del món. Entre d'altres, desenvolupen la idea de conjunts subregionals i la possibilitat que adquireixin prou autonomia per emancipar-se del complex regional inicial. També es fixen en el paper de les potències regionals i en els diferents tipus de complexos (uni, bi o multipolars) en funció de quantes n'hi hagi.

Un altre exemple de debat teòric és el de l'**ordre regional** (Lake i Morgan, 1997). Un cop més, és un concepte que s'utilitza sovint sense que hi hagi una definició convencionalment acceptada. La mateixa idea d'ordre regional indica que és un intent de traslladar a l'escala regional el marc conceptual relatiu a l'existència d'un ordre global i als seus desafiaments i, per tant, està lligada al que es coneix com a *English School*. Una de les múltiples formes d'aproximar-se a aquest concepte implicaria adoptar una definició molt àmplia que entengués l'ordre com el conjunt d'arranjaments formals o informals que sostenen les interaccions entre diferents unitats d'un sistema regional en la cerca d'objectius individuals i col·lectius. Quan canvien els elements constitutius podríem parlar d'un canvi d'ordre.

Finalment, un altre àmbit és el que analitza, sovint de forma comparada, els processos de **regionalisme** (Fawcett i Hurrell, 1995). En aquest cas es tracta d'analitzar com es conformen institucions, més o menys formalitzades, per

part d'un grup d'estats d'una determinada regió que tenen com a objectiu augmentar la seva cooperació o fins i tot avançar cap a la seva integració. L'estudi d'aquest fenomen s'ha centrat, sovint, en la identificació dels actors o les dinàmiques que afavoreixen o impedeixen el regionalisme. També s'han establert lligams amb altres fenòmens en l'àmbit global o domèstic. Per exemple, s'ha preguntat si el regionalisme és una forma de globalització o n'és una resposta. També s'interroga si el regionalisme –o quines de les seves modalitats– erosiona el monopoli dels estats com a unitats del sistema internacional o, per contra, són una manera de reforçar-lo. Recentment, han anat guanyant força aquelles contraposicions a la literatura que consideren que cal diferenciar entre regionalisme i regionalització. Mentre que el regionalisme és un projecte pilotat des dels governs, la regionalització evoca els processos pels quals augmenta la interacció econòmica, cultural o comunicativa entre societats d'una determinada regió i com, tot sovint, això reforça el sentiment de pertinença.

El que tenen en comú aquests tres enfocaments és la consideració que l'estudi de les relacions internacionals ha d'incorporar la perspectiva regional, tradicionalment absent de formulacions teòriques molt centrades en l'anàlisi de l'àmbit global. També és un àmbit on sol reivindicar-se la necessitat o la conveniència de «desoccidentalitzar» la disciplina, avançant cap al que Amitav Acharya (2016) ha anomenat relacions internacionals globals. En aquesta línia, aquest bloc analitza els principals actors i dinàmiques en cinc regions: Àsia, Amèrica Llatina, Orient Mitjà, Àfrica subsahariana i Europa, i es pregunta com les dinàmiques regionals incideixen sobre l'àmbit global i viceversa.

2. Àsia-Pacífic: la nova centralitat

Un dels conceptes a l'alça en la reflexió geopolítica actual és el d'asianització (vegeu, per exemple, Khanna, 2016) i d'un canvi en la correlació de poder global (Zakaria, 2008; Mahbubani, 2008). S'observa un desplaçament cap a Àsia del centre gravitatori, en termes econòmics (un terç del PIB global), demogràfics (4.500 milions, 60% del total mundial), d'infraestructures i també polític. A més, és un concepte que intenta transcendir la idea que es tracta d'un procés que pivota només sobre la Xina, incontestablement la principal potència reemergida del segle XXI. Quan parlem d'asianització, l'anàlisi inclou l'Índia però també altres potències mitjanes com Indonèsia, el Japó o Corea com a motors d'aquest desplaçament gravitatori. Comprendre les dinàmiques regionals en el continent asiàtic i els seus protagonistes és un dels eixos de l'actual transformació de l'ordre internacional (Yahuda, 2011).

2.1. La Xina: ambició sense pressés

Quan es calcula el PIB per paritat del poder adquisitiu, la República Popular de la Xina ja és la primera potència econòmica global. En termes nominals és probable que també superi als EUA i la UE durant els primers anys de la dècada de 2020. Per entendre la rapidesa del creixement econòmic xinès caldria recordar que l'any 1995 la seva riquesa era una desena part de la dels EUA i era poc més gran que la d'Espanya. Aquest ascens econòmic forma part d'un procés a escala global en què els ritmes de creixement són més alts entre les potències del sud global que als països occidentals i al Japó, i que en el cas de la Xina s'han acostat al 10% anual –però també són el resultat de les polítiques impulsades des de Beijing.

L'any 1978 marca un abans i un després. Aquell any Deng Xiaoping va llençar un procés de reforma econòmica abraçant el que alguns han anomenat capitalisme d'Estat i el que les autoritats xineses presenten com una economia de mercat socialista o, en termes més amplis, com el socialisme amb característiques xineses. El període de Deng Xiaoping va estar marcat per una sèrie de reformes que anaven encaminades a atraure inversió, augmentar la productivitat i reduir la pobresa, especialment aguda en zones rurals. I la política va donar resultats, no només en termes de creixement sinó també en la dràstica reducció dels nivells de pobresa que van passar del 88% de la població al 6,5% entre 1981 i 2012. En aquesta línia, els avenços produïts a la Xina van ser clau per l'esforç col·lectiu per intentar assolir els Objectius del Mil·lenni de les Nacions Unides –precedents dels actuals Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS)– i que, a més de l'eradicació de la pobresa extrema i la fam,

incloïen l'accés universal a l'educació primària, la igualtat de gènere, la mortalitat infantil, la salut materna, el combat contra la sida i la malària i la sostenibilitat mediambiental.

Evidentment és a la Xina on l'impacte d'aquestes polítiques ha estat més fort. Tanmateix, l'èxit percebut d'aquestes polítiques ha afavorit altres processos d'obertura en altres economies socialistes com la del Vietnam i, més recentment i de forma més tímida, a Cuba. L'impacte també és global en la mesura en què estan canviant els equilibris econòmics globals i avui dia la salut de l'economia xinesa és un factor fonamental per al curs de l'economia planetària. De fet, una possible desacceleració econòmica causada per factors interns però accelerada pels efectes de la tensió comercial amb els EUA de Trump és vista com un dels potencials desencadenants d'una recessió econòmica global. Finalment, un altre impacte global de l'ascens de la Xina és l'augment gradual de la presència política i econòmica d'aquest país no només als països del seu entorn, sinó també a l'Àfrica, Amèrica Llatina i també a Europa.

Si parlem d'ambició, cal parar atenció a l'impuls polític del president Xi Jinping. Va ser escollit president del Partit Comunista Xinès al novembre 2012 i quatre mesos després esdevenia el president de la República. El període de Xi es caracteritza, en l'àmbit domèstic, per la voluntat de control del país i del partit, amb campanyes de lluita contra la corrupció, la introducció de noves mesures de censura i control de la informació i per la formulació d'un «somni xinès» de superació individual i col·lectiva. En l'àmbit internacional, l'empremta de Xi es caracteritza per una retòrica més nacionalista i assertiva i és per això que cada cop és més important entendre les visions xineses dels grans temes internacionals (vegeu, entre altres, Leonard, 2016 i Montobbio, 2017).

La política d'assimilació del Tibet –ocupat l'any 1950– i Xinjiang –regió de població musulmana on s'han internat desenes de milers de uigurs en camps de reeducació, és una de les cares més visibles del nacionalisme de portes endins. Respecte a Taiwan, Beijing reivindica aquest territori com a part del territori nacional. L'illa va esdevenir refugi dels nacionalistes que lluitaven contra els comunistes en la guerra civil xinesa l'any 1949 i des de llavors ha escapat del seu control. Tot i haver tolerat l'existència d'un règim polític diferent en aquest territori, el que la Xina no admet és que pugui declarar-se com a estat independent. El president Xi ha amenaçat amb l'ús de la força si es fes algun pas en aquesta direcció.

També té un fort component nacionalista tot el que està vinculat amb les disputes marítimes i territorials. Al mar de la Xina Oriental el xoc es produeix amb el Japó i Corea del Sud respecte a les Zones Econòmiques Exclusives. Encara és més intensa la tensió al mar de la Xina Meridional, on la Xina està enfrontada a Filipines, Brunei, Vietnam, Malàisia i Indonèsia per la sobirania de diversos arxipèlags (Spratly i Parcel, principalment), les plataformes continentals i zones econòmiques exclusives. Aquesta és una disputa amb transcendència global per quatre motius: pel gran nombre de països que hi interve-

nen, pel partit pres pels EUA en contra de les posicions xineses, per l'elevació del cas al Tribunal de La Haia, i pel fet de ser un espai clau per a rutes globals de navegació civil i militar.

2.2. La nova Ruta de la Seda

Les infraestructures han esdevingut un dels àmbits per mitjà dels quals Xina projecta amb més dinamisme la seva ambició a escala global. La construcció de la nova Ruta de la Seda o Belt and Road Initiative (BRI) n'és el millor exemple. Es tracta d'un vast projecte que cerca relligar la Xina amb els principals ports asiàtics, europeus i africans i la construcció de línies fèrries i autopistes que connectarien la Xina amb els principals mercats europeus a través de l'Orient Mitjà. Aquest projecte va formalitzar-se l'any 2013 i les estimacions del seu cost són molt dispars (entre un bilió de dòlars i vuit bilions, segons les fonts). Aquests plans són vistos com el principal reflex d'una nova visió geopolítica centrada sobre la Xina. Els efectes més notables són la creació de nous marcs multilaterals de finançament com el Banc Asiàtic d'Inversió en Infraestructures, que es veu, a vegades, com un possible rival de les institucions de Bretton Woods (FMI, Banc Mundial, Banc de Desenvolupament Asiàtic), però també la rivalitat que genera en diferents espais geopolítics per no quedar-se fora d'aquests plans o entre projectes rivals. Un dels punts calents és la construcció de dos projectes portuaris rivals: Gwadar al Pakistan, impulsat per la Xina, i Chabahar a l'Iran, amb l'Índia com a principal inversor. A Europa, aquest projecte també genera divisions, com ho demostra el malestar de diversos socis de la UE davant la incorporació unilateral d'Itàlia com a soci del projecte. Finalment, cal assenyalar que el desenvolupament d'aquestes infraestructures va acompanyat d'un gradual però constant augment de les capacitats militars xineses. La construcció de la base militar a Djibouti, a la banya d'Àfrica, n'és la prova més notòria.

L'ascens de la Xina com a potència global planteja dubtes sobre si és una manifestació més d'un sistema internacional multipolar o, per contra, indica que s'està avançant cap a noves dinàmiques bipolars entre els Estats Units i la Xina. L'enfrontament comercial de les dues potències i la nova batalla pel control dels espais digitals són dos dels àmbits on aquesta bipolaritat té un fort impacte a escala global.

2.3. L'Índia: potència regional o potència global?

Es calcula que l'any 2024 la població de l'Índia ja haurà superat la de la Xina. Pot la primera demografia del planeta no ser reconeguda com una potència global? Fins fa poc, a l'Índia se l'ha considerada com una potència regional. És a dir, com un actor amb capacitat d'influència en un espai limitat i amb qui la resta d'actors del sistema internacional interaccionen per abordar, pre-

eminentment, temes d'abast regional. El fet que, a diferència de la Xina, no tingui un seient permanent al Consell de Seguretat de les Nacions Unides, no l'ajuda a canviar d'estatus.

El fet que l'Índia s'hagi centrat en el seu entorn més proper també es deu a la peculiar relació amb el veí Pakistan, amb qui les relacions s'han caracteritzat per l'hostilitat des de la partició sobre la base de criteris confessionals de l'Índia britànica l'any 1947. Els països s'han enfrontat militarment en diverses ocasions i un dels punts més complicats és l'estatus de la regió del Caixmir. L'Índia reclama la sobirania d'aquest estat mentre que el Pakistan el considera un territori en disputa. L'atenció internacional per aquest conflicte va augmentar arran de dos factors: el fet que tots dos països hagin esdevingut potències atòmiques i la presència en territori del Caixmir de grups terroristes propers a Al-Qaida.

La rivalitat amb el Pakistan és un element que inflama el nacionalisme hindú i, per tant, és un factor desestabilitzador dins de la mateixa Índia. Es calcula que uns 200 milions d'indis són de religió musulmana (un 14% de la població total). L'Índia és, per tant, el segon país amb més musulmans del món després d'Indonèsia. El país ha patit diverses onades de xocs entre comunitats. Les revoltes de Gujarat l'any 2002 segueixen en la memòria col·lectiva. Després de l'incendi d'un tren que transportava peregrins hindús es van desencadenar disturbis violents contra la població musulmana en el que molts van descriure com un pogrom. El resultat va ser la mort de més de 1.000 ciutadans, 790 dels quals musulmans. El primer ministre de l'Estat de Gujarat era Narendra Modi, del partit hinduista BJP, que posteriorment seria escollit primer ministre del país en les eleccions de 2014. En aquell moment se'l va acusar de complicitat amb els fets violents, però els tribunals van declarar-lo innocent, i dos anys i poc després va guanyar les eleccions còmodament. De fet, era la primera vegada des de 1984 que un partit aconseguia la majoria absoluta del Parlament. Recentment, la figura de Modi ha atret l'atenció de la comunitat dedicada a l'estudi de les relacions internacionals, que es planteja la pregunta de si hi ha un **factor Modi** en la política exterior de l'Índia (Basrur, 2017).

Respecte al Pakistan, el primer ministre Modi va començar el seu mandat amb gestos de conciliació cap al Pakistan però gradualment les tensions van anar augmentant. Al febrer de 2019 el risc d'escalada va ser notable. Després d'un atemptat suïcida que provocar la mort de quaranta soldats, les forces aèries de l'Índia van llançar atacs sobre la línia de control al Caixmir, els primers d'aquest tipus des de 1961. Els pakistanesos van abatre dos avions i van capturar un pilot indi que finalment fou alliberat el dia 1 de març.

Tant l'Índia com el Pakistan construeixen el conjunt de la seva política exterior en funció de les relacions de veïnatge, i les tenses relacions mútues són la principal prioritat amb independència de qui estigui al govern. És important tenir en compte aquesta premissa a l'hora d'analitzar la política exterior de l'Índia. El país, que havia estat referent del moviment dels no alineats durant la Guerra Freda, veia amb preocupació la relació especial que els pakistanesos havien construït tant amb la Xina com amb els Estats Units. Per tant, en l'escenari posterior a la desintegració de la Unió Soviètica, l'Índia va esmerçar esforços a millorar les relacions amb Washington i Beijing, tot i que amb la Xina sovint preval més la dinàmica de competència que la de cooperació, com hem vist anteriorment amb els ports rivals de Chabahar i Gawdar. També és significativa l'obertura de l'Índia cap als països de l'Orient Mitjà. Modi ha impulsat les relacions amb Israel en el que es presenta com una sintonia ideològica entre tots dos països respecte de l'islamisme, però a la vegada ha multiplicat la presència índia als països del Golf i fins i tot a l'Iran.

2.4. Conflictes multinivell

El conflicte del Caixmir o les tensions entre Beijing i Taipei són una bona mostra que els conflictes en el continent asiàtic s'allarguen durant dècades. Val la pena aturar-se a analitzar quatre conflictes –i en alguns casos les propostes més o menys exitoses de resoldre'ls– que s'han allargat en el temps i que, tot sovint, han adquirit un ressò regional o fins i tot global.

És el cas del conflicte entre les dues Corees, que s'inicia durant els primers anys de la Guerra Freda i que va solidificar-se amb la divisió de la península entre dos règims polítics totalment oposats. Internacionalment, Corea del Sud –oficialment República de Corea– ha comptat tradicionalment amb el suport dels Estats Units. Corea del Nord –oficialment República Popular Democràtica de Corea– percep la Xina com el seu principal valedor. Un dels elements més rellevants d'aquest conflicte és la importància del programa nuclear de Pyongyang. Els Estats Units han situat Corea del Nord com a eix del mal i consideren que aquest programa no només és una amenaça per als seus aliats a la regió, sinó també –i més després de les provocacions del líder nord-coreà– una amenaça directa per als EUA. Malgrat l'escalada verbal que es va produir l'any 2017, el conflicte va entrar en una fase de distensió l'any 2018, especialment després dels Jocs Olímpics d'hivern de Pyeongchang i la històrica cimera entre els líders de les dues Corees al mes d'abril. Tot i els passos donats cap a la distensió, que han allunyat però no eliminat el risc d'una confrontació de dimensions globals, la reunificació segueix sent un horitzó molt llunyà.

Un altre conflicte d'implicacions globals és el de l'Afganistan. S'inicià l'any 1979 amb la invasió soviètica i el suport rebut als mujahidins islamistes per part de països del Golf, el Pakistan i els EUA en el context de Guerra Freda.

Una part d'aquests combatents va evolucionar cap al règim dels talibans i el país també va veure l'emergència d'Al-Qaida. Després dels atemptats de l'11-S, els EUA van llançar una gran operació militar. Quasi vint anys després, l'Afganistan continua patint altíssims nivells de violència, és un dels principals països d'origen de refugiats i els talibans continuen sent un actor destacat en moltes parts del país. De fet, l'any 2019 van iniciar-se converses de pau entre els EUA i els talibans amb l'objectiu d'accelerar la retirada de tropes, ja que el president Trump ha mostrat en reiterades ocasions que aquesta operació ha estat massa costosa.

Juntament amb aquests conflictes de dimensió regional o global, diversos conflictes interns han marcat alguns dels països de la regió. És el cas, per posar alguns exemples, de la guerra civil a Sri Lanka entre 1983 i 2009 entre l'Estat i els Tigres d'Alliberament de Tamil Eelam, el de Timor Oriental en el procés de secessió d'Indonèsia (completat l'any 2002) o el de Filipines entre el govern central i el Front Islàmic d'Alliberament a l'illa de Mindanao. Les tensions al país, tot i els intents per avançar cap a una solució negociada, van viure un gir amb la batalla de Marawi l'any 2017, una ciutat que va ser ocupada durant mesos per un grup afiliat a l'autoproclamat Estat Islàmic. El controvertit caràcter del president de les Filipines, Rodrigo Duterte, també ha contribuït al fet que aquest conflicte, sovint relegat, hagi tornat a captar l'atenció internacional.

Recentment, Myanmar i molt especialment la situació dels rohingyes ha centrat les mirades internacionals. Tot i que sempre han estat una minoria –són musulmans en un país majoritàriament budista– marginada, els nivells de repressió van augmentar significativament l'any 2017 i es va iniciar un èxode cap a la veïna Bangla Desh. Les violacions dels drets humans van ser més xocants en haver estat perpetrades en un país que havia recuperat la democràcia i que té com a líder a la premi Nobel Aung San Suu Kyi. El nivell de rebuig entre comunitats musulmanes d'arreu també ha estat molt alt i denuncien que quan es tracta de minories religioses perseguides s'aplica una política de dobles barems.

2.5. Cooperació i regionalisme

A l'Àsia i al Pacífic no només sorgeixen i s'enquisten els conflictes, sinó que també hi han proliferat algunes de les iniciatives de cooperació o integració (inter)regional més significatives a escala global. Tres d'elles mereixen una especial atenció.

Pel que fa a integració regional cal assenyalar el paper de l'ASEAN (Acharya, 2014). És una organització establerta l'any 1967 i que té actualment deu membres: Indonèsia, Malàisia, Filipines, Singapur i Tailàndia (països fundadors), Brunei, Myanmar, Cambodja, Laos i el Vietnam (incorporats posteriorment). L'ASEAN és un cas d'estudi interessant de regionalisme per diversos motius. Indonèsia n'és la principal potència però no ha intentat fer-ne un instrument d'hegemonia regional. En clau institucional, destaca l'aprovació l'any 2008 de

la Carta de l'ASEAN, que marca el camí cap a una major integració. En clau internacional la principal peculiaritat de l'ASEAN ha posat en marxa un format ASEAN + 3 amb el Japó, la Xina i Corea, i des de 1994 també ha posat en marxa un Fòrum Regional de dimensions globals, ja que hi participen, entre d'altres, el Canadà, la Unió Europea, Rússia i els Estats Units.

Un altre experiment regional amb fortes implicacions globals és l'Organització de Cooperació de Xangai (OCS). Creada l'any 2001, és una organització intergovernamental amb vuit membres permanents i quatre observadors que pivota sobre la col·laboració entre Rússia i la Xina. Tot i ser una estructura molt lleugera, la seva rellevància rau en el fet que se la presenta com un contrapès als Estats Units i a Occident en general. Per exemple, en moments de tensió entre Turquia i els seus socis occidentals, Erdogan va amenaçar de demanar l'adhesió a aquesta organització si no canviava el to i el contingut de les relacions. Una amenaça que, tanmateix, mai ha fet efectiva.

Finalment, l'altre marc interessant és el de l'APEC, sigles angleses de Cooperació Econòmica de l'Àsia-Pacífic. En aquest cas es tracta d'un fòrum intergovernamental creat l'any 1989 i que reuneix 21 països de la conca de l'oceà Pacífic. El seu interès rau en el fet que hi són Rússia, la Xina i els Estats Units, i les seves cimeres anuals solen ser un esdeveniment diplomàtic de primera magnitud.

3. Les Amèriques: polarització multinivell

Tot sovint, l'aproximació de les relacions internacionals al continent americà ha estat condicionada pel paper preponderant dels EUA. Al segle XIX la doctrina Monroe (Amèrica pels americans) reflectia una clara voluntat d'esdevenir la potència regional hegemònica al continent. Més endavant, la guerra amb Espanya de 1898 i l'adquisició i construcció del canal de Panamà l'any 1903, van ser els primers senyals d'una ambició més gran. Durant el segle XX la regió va viure l'extensió dels interessos nord-americans al continent, de vegades amb intervencions armades com a Nicaragua (1912-1933) o Haití (1915-1934), per posar només dos exemples, o els xocs fronterers amb Mèxic. Després de la Segona Guerra Mundial, els EUA van considerar que tot el continent formava part del bloc occidental. És per això que es van oposar frontalment al nou règim socialista a Cuba i van donar suport als governs –i de vegades a grups paramilitars– que s'enfrontaven a grups comunistes i a diversos cops d'Estat que es van produir a la regió. El suport a la dictadura de Pinochet a Xile n'és un dels exemples més coneguts. Acabada la Guerra Freda, els EUA continuen percebent el continent –o l'hemisferi, com sovint se l'anomena– com el seu espai natural d'influència i, per tant, perceben amb inquietud la presència en aquesta regió d'interessos xinesos o russos. Durant el segle XXI, Veneçuela ha esdevingut el principal epicentre d'una nova confrontació geopolítica que és eminentment hemisfèrica, però que té una dimensió global inqüestionable.

3.1. Polarització i fragmentació internes

Tant a l'Amèrica Llatina com als EUA s'observen fortes –i sovint persistents– confrontacions ideològiques que no responen únicament a una sola línia de fractura. A més del tradicional eix esquerra-dreta, cal tenir en compte les lògiques centre-perifèria (àmbit on les reivindicacions dels pobles indígenes adquireixen especial significació), el pes creixent de les expressions religioses amb la força de l'evangelisme i també l'emergència de forces antiestablishment. En relació amb les dinàmiques polítiques internes, el cas del Brasil mereix especial atenció. El país ha passat per una crisi política de gran magnitud amb l'empresonament l'any 2018 de Luiz Ignacio da Silva, el popular líder del Partit dels Treballadors (PT) i president del país entre 2003 i 2011, i la destitució (*impeachment*) de la seva successora Dilma Roussef, a l'agost de 2016. Tots dos han estat acusats de corrupció i després del breu govern interí encapçalat per Michel Temer, els brasilers van escollir Jair Bolsonaro com a president, un polític de extrema dreta, militarista i acompanyat de la polèmica per les seves declaracions sobre la dictadura, les dones, el col·lectiu LGTB, els indígenes o el medi ambient. L'elecció de Bolsonaro és simptomàtica dels nivells de pola-

rització política no només del país sinó també del continent, i els constants paral·lelismes amb Donald Trump permeten albirar l'establiment d'un nou alineament ideològic entre Brasília i Washington.

En part, la polarització que es viu a l'Amèrica Llatina i als EUA està vinculada als nivells de desigualtat social. L'anterior èxit del Partit dels Treballadors de Lula o altres moviments d'esquerra arreu del continent s'expliquen per les promeses de combatre la pobresa. Polítiques que, d'altra banda, han donat resultats, ja que en comparació amb els anys noranta, les taxes de pobresa s'han reduït a la meitat. Malgrat tot, els nivells de desigualtat se situen entre els més alts del món, fet atribuït sovint a la baixa capacitat recaptatòria –i per tant, redistributiva– dels estats. Les dades de 2014 assenyalaven que el 10% més ric acumula el 71% de la riquesa. I segons Oxfam, la fortuna dels multimilionaris de la regió hauria crescut sis vegades més ràpid que el conjunt de la regió. La desigualtat també és un tema rellevant per interpretar les dinàmiques polítiques als EUA. En part, Donald Trump ha capitalitzat la frustració de les classes mitjanes i treballadores blanques dels estats en declivi industrial. I alhora els moviments que s'estan produint en el si del Partit Demòcrata, amb lideratges com el de Sanders o Ocasio-Cortez, més inclinats cap a l'esquerra, també mobilitzen l'electorat advertint sobre els privilegis del que ja es coneix com «l'1 per cent» de la societat.

En molts països de l'Amèrica Llatina una de les principals preocupacions socials és la seguretat ciutadana. Segons dades de 2018, quaranta-dues de les cinquanta ciutats més violentes del món es troben en aquest continent. D'aquestes, quinze es troben a Mèxic i dotze al Brasil. Aquest fet té una transcendència política de primera magnitud, ja que personatges tan diferents com Bolsonaro o López-Obrador a Mèxic han fet de la reducció de la violència una de les principals promeses de campanya. També han adquirit transcendència internacional per l'augment de fluxos migratoris que des de l'Amèrica Central intenten travessar la frontera entre els Estats Units i Mèxic i que aspiren a ser acollits com a refugiats. Aquesta crisi ha entrat de ple en l'agenda política dels EUA amb la promesa electoral de construir un mur a la frontera sud, les condicions de detenció dels menors i les tensions diplomàtiques amb el govern mexicà.

3.2. Narcotràfic i violència

Una de les peculiaritats d'aquesta regió és la vinculació amb els alts nivells de violència. Aquest és un dels principals problemes a Mèxic, que s'ha descrit com una guerra civil no declarada, ja que unes 25.000 persones han estat assassinades cada any, entre les quals alguns periodistes o polítics locals o la traumàtica de 43 estudiants a Iguala. Un altre país on la violència s'ha vinculat tradicionalment amb la droga és Colòmbia. Aquest és també un dels temes que marca les negociacions de pau per posar fi al conflicte que des dels anys seixanta havia enfrontat les guerrilles de les FARC amb l'Estat. Es calcula que un 16% de la població colombiana ha patit els estralls del conflicte, amb més

de 220.000 víctimes mortals i més de cinc milions de persones desplaçades. L'any 2012 el llavors president Juan Manuel Santos va iniciar les converses de pau. Malgrat haver-se enfrontat a molts obstacles, el procés de pau a Colòmbia ha tirat endavant i és vist com un referent internacional. Caldrà estar a l'aguait de com evoluciona la seva concreció en àmbits com els treballs de la Comissió per a l'Esclarament de la Veritat, la Convivència i la No Repetició de Colòmbia, però també tot el que té a veure amb la lluita contra el narcotràfic.

3.3. Potències regionals, regionalisme i tensions frontereres

Si parlem del continent americà en el seu conjunt hi ha, com es deia a la introducció, una potència hegemònica que és els Estats Units. A l'Amèrica Llatina hi ha diferents països que encaixen dins del criteri de potència regional. És a dir, estats que exerceixen influència més enllà de les seves fronteres gràcies a uns recursos materials o ideacionals. Mèxic i el Brasil són, en termes de mida, les principals potències de la regió. Una peculiaritat, però, és que Mèxic no sempre ha exercit com a potència regional llatinoamericana en haver prioritzat les seves relacions amb els EUA. El Brasil, per la seva banda, té com a peculiaritat el fet de tenir una llengua –el portuguès– diferent de la majoritària o comuna en el seu entorn regional (el castellà). El Brasil, a més, ha posat més esforços a projectar-se com una potència global emergent més que a dinamitzar el seu caràcter de potència regional. En un segon nivell trobaríem altres països com l'Argentina –anteriorment molt més central i en competència amb el Brasil però actualment consumida pels problemes econòmics interns– o Veneçuela –un país que ha intentat articular un bloc ideològic al seu voltant, el que es coneix com a bolivianisme.

Aquesta fragmentació es tradueix en la proliferació de diferents tipus de projectes regionals, de vegades en oberta competició. L'únic projecte hemisfèric és l'Organització dels Estats Americans (OEA), en el qual també participen els EUA i el Canadà. L'OEA, creada l'any 1948, ha pres posicions polítiques transcendentals en relació amb Cuba (se la va expulsar l'any 1962 i el 3 de juny de 2009 es va derogar l'expulsió sense que això impliqués una sol·licitud de readmissió per part de Cuba), Hondures (es va suspendre la seva participació després del cop d'Estat de 2009, aixecada dos anys després) o Veneçuela (amb declaracions del seu secretari general, Luis Almagro, negant la legitimitat a Maduro).

A part de l'OEA han sorgit altres plataformes regionals que, com l'OEA, són sobretot marcs de deliberació política, però que tenen un perímetre regional. És el cas de la CELAC (Comunitat d'Estats Llatinoamericans i Caribenys), creada l'any 2010 i que exclou al Canadà i els EUA. De fet, en la primera cimera, alguns mandataris van qualificar la iniciativa com un alliberament dels països llatinoamericans de la tradicional tutela dels EUA i Europa. Un altre marc és l'UNASUR (Unió de Nacions Sud-americanes), que va constituir-se l'any 2008 amb deu membres, entre els quals no hi havia els països de l'Amèrica Central i tampoc Mèxic, i que tenia projectes ambiciosos com la creació d'una

moneda única. Arran dels canvis polítics en diferents capitals sud-americanes i de la crisi veneçolana, l'UNASUR ha viscut una forta crisi interna amb l'abandonament de bona part dels seus membres i la proposta d'una nova organització (PROSUR).

Una de les peculiaritats del regionalisme a l'Amèrica Llatina és la seva fragmentació geogràfica i ideològica (vegeu, entre altres, Nolte, 2014 i Sanahuja, 2017). Si ens centrem en els espais subregionals, el cas més conegut, tant per la importància dels seus membres com pels paral·lelismes i la relació establerta amb la UE, és el MERCOSUR. Es tracta d'un procés d'integració regional fundat l'any 1991 per Brasil, Argentina, Uruguai i Paraguai. L'any 2012 també s'hi va integrar Veneçuela, però el país fou suspès. Altres blocs subregionals de caràcter semblant són el CARICOM pels països del Carib i el SICA a l'Amèrica Central. A part dels blocs subregionals, en els últims anys també han sorgit dues plataformes amb un fort component ideològic. Els països integrants de l'eix bolivarià van constituir l'ALBA, mentre que Xile, Perú, Mèxic i Colòmbia van constituir l'Aliança del Pacífic, que té uns objectius funcionals de lliure comerç però també una consistència ideològica contrària a l'eix bolivarià.

Així doncs, les dinàmiques de cooperació i integració regional s'han vist limitades per l'existència d'una polarització ideològica a escala regional. Cuba era el focus habitual de disputa però, en l'última dècada, Veneçuela n'ha esdevingut el principal epicentre, en part per la política d'obertura a l'Havana i en part per l'escalada de la crisi política a Caracas, respecte a la qual els països llatinoamericans han anat prenent posició. També ha augmentat la tensió entre Veneçuela i els seus principals veïns: Colòmbia i el Brasil.

Com hem vist, una de les característiques d'aquesta regió és que la majoria de conflictes –així com la violència associada– són de naturalesa interna. Hi ha hagut disputes fronteres, però han anat a la baixa. Un cas significatiu és el que ha enfrontat Bolívia i Xile. Bolívia va elevar al Tribunal Internacional de Justícia la reclamació de disposar d'una sortida al mar, argumentant compromisos històrics però mai aconplastats entre tots dos països, però la sentència de 2018 va afirmar que Xile no hi estava obligat. El conflicte entre l'Argentina i el Regne Unit per la sobirania de les illes Malvines (Falkland), un contenciós que va provocar una guerra entre tots dos països l'any 1982, té una naturalesa ben diferent, ja que es planteja com una herència colonial i l'Argentina ha aconseguit tenir el suport de la resta de països llatinoamericans a favor de les seves posicions.

3.4. Els límits de l'hegemonia dels EUA

El paper dels EUA és un dels factors determinants en aquesta regió. Washington ha considerat, des de mitjan segle XIX, que és la potència hegemònica de l'hemisferi i ha influït significativament en el curs polític de molts països de la regió. Això inclou intervencions militars directes i suport a determinats règims polítics. Això ha provocat que en amplis sectors de l'Amèrica Llatina hagi sorgit un fort sentiment de rebuig al que es defineix com a «imperialisme», especialment present entre polítics i grups socials d'esquerra.

El paper de la Casa Blanca és determinant a l'hora de fixar el rumb de la política llatinoamericana dels EUA. Tot i que els viatges d'Obama a la regió van ser menys freqüents i transcendentals que els d'altres presidents, i que Amèrica Llatina no va ocupar un lloc preminent en el seu discurs polític, cal subratllar que sota el seu mandat les relacions comercials van experimentar un impuls significatiu i que una de les decisions més significatives del seu últim any de mandat va ser l'obertura cap a Cuba. La cimera de les Amèriques de Panamà de 2015 va marcar un punt d'inflexió.

Donald Trump, al contrari del que molts esperaven, sembla dedicar força atenció a les relacions amb Llatinoamèrica. Una aproximació que podria sintetitzar-se en tres posicionaments: braços oberts cap al nou lideratge polític del Brasil i cap al que Bolsonaro representa, confrontació oberta amb la Veneçuela de Maduro i una escalada retòrica amb Mèxic en relació amb la frontera que podria, eventualment, posar en perill les intenses relacions bilaterals entre els dos països. Cuba segueix sent un tema que mobilitza alguns sectors del Partit Republicà i l'anunci de Trump de reimposar sancions pot tornar a situar el tema a l'agenda. De fet, mai ha desaparegut i encara menys entre l'exili a Miami. Una novetat interessant és que aquests grups ja no se centren només en Cuba, sinó que ho plantegen dins d'un marc regional més ampli i això els permet posar el focus de pressió sobre Veneçuela.

Si parlem de les Amèriques com un espai on els EUA es veuen com a potència hegemònica, necessàriament haurem d'interrogar-nos fins a quin punt ha vist erosionada la seva posició davant de les dinàmiques multipolars que caracteritzen l'evolució actual del sistema internacional. La Xina, la potència global que més ha augmentat la presència al continent, ha esdevingut el principal soci comercial del Brasil, Xile o el Perú. L'actor que ha quedat més desplaçat és la Unió Europea.

La importació de matèries primeres ha estat la principal porta d'entrada i el motor de la presència xinesa al continent. Tanmateix, la Xina també ha fet apostes de caràcter geopolític. Als anys noranta va substituir, en part, l'URSS com a principal suport internacional de la Cuba de Castro. Més recentment,

la Xina s'ha implicat en les obres que haurien de permetre construir un canal a Nicaragua que connectés el Pacífic i l'Atlàntic i que, per tant, trenqués el monopoli dels EUA sobre el canal de Panamà.

Més recentment Rússia també ha començat a interessar-se per la regió, i ha anat més enllà de les relacions amb Cuba que daten de l'època soviètica. En bona mesura, la política russa cap a l'Amèrica Llatina està condicionada per la renovada rivalitat amb els EUA i és una aposta eminentment tàctica. En represàlia pel que Moscou considera una intromissió en el seu espai d'influència natural (Ucraïna i Geòrgia en són els exemples més clars), està reproduint els mateixos esquemes en l'espai que els EUA consideren propi. L'aposta principal ha estat Veneçuela. Amb Maduro no només comparteixen l'antagonisme respecte dels EUA, sinó també interessos en tant que tots dos són potències petrolieres. L'atenció internacional que ha acaparat Veneçuela il·lustra que no és un tema exclusivament regional, sinó que té una transcendència global. És des d'aquesta perspectiva que cal entendre el fort posicionament de l'Iran o Turquia a favor de Maduro o el posicionament de la UE a favor de l'oposició.

4. Orient Mitjà i el Nord d'Àfrica després de les primaveres àrabs

A diferència de les altres regions analitzades en aquest mòdul, en aquest cas parlem d'un espai que se situa a cavall de dos continents i que, a més, rep noms molt diferents en funció del perímetre que s'utilitza. Si bé els termes Orient Mitjà i Nord d'Àfrica s'han anat convertint en el referent més emprat a l'hora d'aproximar-se a les dinàmiques geopolítiques d'aquesta regió, és imprescindible entendre que hi ha definicions alternatives com la de món àrab (que és rellevant quan analitzem dinàmiques Estat-societat o l'espai cultural i comunicatiu però exclou potències regionals com Iran, Turquia i Israel), la de Mediterrània (sovint emprada per la UE i que remet a un espai més petit, proper a Europa, amb fortes relacions de dependència amb aquesta i que situa fora del marc els països del Golf i la Península Aràbiga) o la de món islàmic (amb la religió com a marcatge i que desborda els límits convencionals d'una regió). És important tenir en compte aquestes diferents denominacions i emprar-les correctament. Tot i que per a alguns pugui semblar una obvietat, segueix sent un error molt comú en mitjans de comunicació i en el llenguatge popular equipar àrab i musulmà. Recordem que hi ha àrabs cristians especialment al Pròxim Orient i que la majoria de musulmans no són àrabs. En aquest mòdul ens centrarem en l'anàlisi de les dinàmiques dins d'una regió que en el darrer quart de segle ha viscut dos fenòmens de gran transcendència: la invasió nord-americana de l'Iraq l'any 2003 i les revoltes àrabs –conegudes també com a Primavera Àrab– l'any 2011 (Fawcett, 2016).

4.1. Estats forts, estats fallits i proliferació d'actors no estatals

Les protestes de 2011 marquen un abans i un després en les dinàmiques Estat-societat en aquesta regió. No era la primera vegada que la regió vivia una onada de protestes que cobria diversos països de la regió. Sense haver de remuntar-se a les lluites per la independència, podríem fixar-nos en les «protestes del pa» que a finals dels anys setanta i principis dels vuitanta van col·lapsar ciutats senceres com Casablanca, Alexandria, Khartum o Tunis, i que van ser durament reprimides pels governs. Eren la resposta popular a la retirada o reducció dels subsidis alimentaris, en línia amb les recomanacions del Fons Monetari Internacional. També se solen fer comparacions amb la Revolució Islàmica de l'Iran de 1979 pel fet que la pressió popular va aconseguir un canvi de sistema polític. La diferència és que en aquest cas es tractava d'un moviment estrictament nacional, mentre que les protestes del pa o les primaveres àrabs eren un fenomen regional.

Podríem definir les **primaveres àrabs** com una onada de protestes que va cobrir quasi tots els països del món àrab, des de Mauritània fins a Oman entre desembre de 2010 i març de 2011. Aquest xoc sísmic va tenir dos epicentres

(Tunísia i Egipte), partia d'unes reivindicacions compartides (dignitat, llibertat i justícia social) i unes frustracions en comú (bretxa generacional, apropiació de l'Estat per part d'una elit dominant, augment de preus). Els efectes immediats van ser molt diferents segons els països. En alguns casos van caure els governs (Tunísia, Egipte i Iemen), en d'altres es va optar per les reformes o la cooptació de les protestes (Marroc, Jordània, Algèria), van iniciar-se conflictes armats (Síria, Líbia) o es va reforçar la repressió (Bahrain n'és l'exemple més clar, però és una tendència compartida en bona part dels països del Golf).

Aquest moviment de protesta altera significativament les relacions Estat-societat i les dinàmiques polítiques al món àrab. Un cop més ens trobem amb situacions totalment diferents: Tunísia avança en la seva transició democràtica; Egipte pateix una contrarevolució autoritària; els conflictes a Líbia, Síria i Iemen s'allarguen i adquireixen dimensió regional. Per tant, en un mateix període observarem tendències divergents. Mentre que alguns països avancen cap al reconeixement de la diversitat i la pluralitat, altres cauen en el sectarisme, la polarització i la fragmentació. Alhora, observem com el fenomen dels estats fallits o l'erosió del monopoli estatal de la violència es dona només en alguns casos, mentre que en bona part de la regió el que es produeix és un procés de rearmament de l'Estat i dels seus mecanismes de control sobre la població i el territori.

Les dinàmiques polítiques i socials al món àrab obliguen a revisar tres dels debats teòrics centrals a la regió: el de la naturalesa de l'Estat, el de les raons per les quals és una de les regions menys democràtiques del planeta i el de l'Islam polític com a força d'oposició o de govern.

Respecte al primer dels temes, una part de la literatura sobre la regió va intentar caracteritzar els estats del món àrab. Una de les aportacions més interessants és la de Nazih Ayubi (2017), que conclou que la hipertròfia de molts estats pot donar la impressió errònia que són «estats forts», mentre que el que són en realitat són «estats ferotges», temorosos de la seva població i la contestació interna. Aquest seria un fenomen que s'hauria accentuat a partir de 2011, però que s'hauria vist acompanyat d'una dinàmica paral·lela en alguns territoris de la regió: el reforçament d'actors no-estats, violent o no, que desafien el paper tradicional de l'Estat.

El segon debat ens trasllada a una pregunta recurrent a finals dels anys noranta: per què els països àrabs són immunes a les onades democratitzadores? Les respostes que es van donar eren molt diferents i algunes certament polèmiques, com les que atribuïen aquest dèficit democràtic a la religió o la cultura, perpetuant així la idea que el món àrab era «excepcional». Altres, però, contradien aquestes explicacions i assenyalaven la feblesa de la societat civil, el caràcter de l'Estat o el factor internacional com a elements amb molta més força explicativa. A principis de la dècada del 2000, l'acadèmia dona la

volta a aquesta pregunta, ja que el que planteja no és per què la democràcia no arrela sinó per què l'autoritarisme és tan resilient a les demandes de canvi. Eva Bellin (2004) respondrà que la clau es troba en la fortalesa del seu aparell repressiu. Altres autors respondran a aquesta pregunta posant l'èmfasi en el caràcter rendista de molts sistemes polítics de la regió. El concepte «Estat rendista» és una de les aportacions més importants dels estudis sobre aquesta regió a la ciència política. Un estat rendista és aquell que extreu la major part dels seus recursos de l'explotació d'una riquesa i en redistribueix els beneficis entre la població. Els països exportadors d'hidrocarburs en són l'exemple més clar, però recentment s'han identificat altres formes de rendisme com aquells sistemes que depenen de l'ajuda internacional. Arran de les protestes de 2011 i sobretot de les respostes dels estats de la regió, també s'observa un fenomen que s'ha qualificat de «promoció autoritària» (*authoritarian upgrading* en anglès) i també el que s'anomena «aprenentatge autoritari» (o *authoritarian learning*) i que es refereix als processos pels quals els règims polítics aprenen els uns dels altres com sufocar les aspiracions de canvi (Bank i Edel, 2015). Abans que esclatessin les protestes, Ferran Izquierdo (2008) també va coordinar un estudi comparatiu sobre els règims polítics al món àrab que situava com una característica d'aquesta regió el fet que el control de l'Estat és el que situa un grup determinat com a elit primària. Arriscar-se a perdre aquest control equival a suïcidar-se com a elit.

Finalment, un dels efectes de les protestes de 2011 és que van impulsar l'islamisme com a actor polític central en aquells països on es van iniciar les transicions. És el cas dels Germans Musulmans a Egipte o d'Ennahda a Tunísia. No hi ha una definició ferma sobre què és i què no és l'Islam polític. Tanmateix, hi ha un cert consens en què una força islamista és aquella que considera que l'Estat s'ha de regir d'acord amb els principis religiosos i en el qual, per tant, la xaria o llei islàmica ha de ser la principal o una de les principals fonts del dret. Si bé en els seus orígens l'islamisme també aspirava a construir un projecte polític per a tots els musulmans –l'umma–, aquest element ha esdevingut una apel·lació retòrica més que un programa polític concret. Si tenim en compte aquests dos elements, sorgeix la pregunta de fins a quin punt un partit com Ennahda, que ha abraçat el caràcter secular de l'Estat i que ha renunciat a fer de la xaria la principal font del dret, pot continuar sent qualificat d'islamista. El mateix pot dir-se del Partit de la Justícia i el Desenvolupament (AKP en les seves sigles turques) d'Erdogan. Alguns autors consideren que el terme post-islamisme és molt més acurat per referir-se a aquests partits.

Part de la literatura ha assenyalat la necessitat de diferenciar entre els diversos tipus de moviments islamistes. No n'hi ha prou –s'argumenta– a diferenciar entre moviments radicals i moderats com se sol fer des d'instàncies polítiques o des dels mitjans de comunicació. És més acurat distingir entre tres tipus de moviments:

- 1) els que glorifiquen la violència, no tenen cap interès en la política formal i qualifiquen els que no s'hi adhereixen com a heretges o descreguts;
- 2) els que combinen la ideologia islamista amb reivindicacions locals i que combinen l'acció política institucional i la violenta;
- 3) les forces que rebutgen la violència, operen com a partits polítics i intenten avançar la seva ideologia per mitjà de les urnes. Les protestes de 2011 han fet encara més evidents les diferències entre aquests tres tipus de moviments.

4.2. Conflictes regionals i multipolaritat

En una de les anàlisis més lúcides i clarificadores sobre les dinàmiques geopolítiques d'aquesta regió, Joost Hiltermann (2017) parla d'una sèrie de conflictes que s'entrecreuen. No podem entendre (ni resoldre) un d'ells sense tenir en compte la resta. Seguint Hiltermann, podem identificar cinc clústers de conflicte:

1) Els que es deriven de la **creació de l'actual sistema d'estats** després de la Primera Guerra Mundial i que continua tenint efectes en termes d'irredemptisme, minories, xocs de lleialtats, etc. Un dels episodis històrics destacats és el pacte Sykes-Picot entre França i el Regne Unit per repartir-se zones d'influència a l'Orient Mitjà. Per això es parla a vegades de l'ordre de Sykes-Picot per referir-se a les dinàmiques de fragmentació, ingerència exterior i fronteres dibuixades arbitràriament.

2) **El conflicte arabo-israelià**, amb les diferents guerres de 1948-1949, 1956, 1967, 1973, les operacions israelianes al Líban, l'ocupació a Palestina i els bombardejos recurrents a la franja de Gaza. És un conflicte que tradicionalment s'havia situat com la pedra angular de la geopolítica regional i que, en part, ha perdut centralitat per l'emergència de nous focus de conflicte. Tanmateix, el fet que hi hagi connexions amb aquests nous conflictes (Síria, a través del Golan, i la presència iraniana en són l'exemple més clar), així com les divisions entre els àrabs respecte de la conveniència de normalitzar relacions amb Israel pot retornar-li la centralitat en qualsevol moment.

3) La reacció a **l'ascens de l'Iran** després de la revolució de 1979 i les diferents onades sectàries posteriors. Després de la caiguda del xa, l'Iran esdevé una potència revolucionària, que desafia l'ordre preexistent i dona suport a grups

revolucionaris i insurgents arreu de la regió, com Hezbol·là i Hamàs però també més enllà. Un exemple és el suport rebut pel Moro National Liberation Front de les Filipines en temps de Khomeini. Quan es parla d'onades sectàries –enteses com l'enfrontament en clau identitària entre forces sunnites i xiïtes– se sol fer referència, d'una banda, a les noves correlacions de poder a l'Iraq després de l'ocupació nord-americana de 2003 que, paradoxalment, van suposar una oportunitat per a l'Iran, ja que partits i milícies xiïtes van ocupar el buit deixat per la desarticulació del règim del Baath de Saddam Hussein i, per altra banda:

4) **Els xocs i les divisions dins de l'espai sunnita.** Amb la derrota dels àrabs a la guerra dels sis dies (1967), el panarabisme i socialisme àrab entra en decadència. L'Islam polític, especialment els Germans Musulmans, esdevindran la força emergent. Part d'aquests moviments serà durament reprimit i es radicalitzarà. Això, i el suport rebut financer des de sectors de l'Aràbia Saudita, afavorirà l'auge de moviments gihadistes violents. La lluita contra l'ocupació soviètica l'any 1979 i la presa d'ostatges a la Meca el mateix any marquen l'inici d'un fenomen d'abast global.

5) Els enfrontaments regionals posteriors a **les primaveres àrabs**, conceptualitzats en algunes ocasions com a xocs entre partidaris del canvi i de l'*statu quo* i a vegades com una confrontació ideològica entre partidaris i detractors dels Germans Musulmans.

Davant d'aquesta complexitat, qualsevol anàlisi dels conflictes d'aquesta regió ha d'incorporar tres nivells:

1) **els conflictes interns** i la lluita pel poder dins dels règims i enfront dels moviments de protesta o d'insurgència;

2) la implicació de **les potències regionals** que sovint mobilitzen els seus peons (*proxies*, com sovint se'ls anomena en anglès), no tant per augmentar la seva influència com per limitar la dels rivals;

3) **la dimensió internacional** del conflicte amb la implicació o la passivitat dels actors globals rellevants que poden o bé defensar un determinat interès a la regió, o bé utilitzar la seva implicació de forma tàctica per posicionar-se en termes globals.

No només hi ha diferents focus de conflicte sinó també diverses línies de fractura que se sobreposen: entre àrabs i no àrabs, entre sunnites i xiïtes, entre defensors de l'*statu quo* i actors revolucionaris o revisionistes, entre sectors aliats amb els EUA i els que es defineixen com antiimperialistes. A vegades aquests eixos es reforcen mútuament i en d'altres se solapen i poden arribar a provocar situacions estranyes. Països que *a priori* són aliats en un determinat

conflicte poden trobar-se en bàndols oposats en un altre escenari. Les aliances, doncs, són cada cop més líquides. És a dir, inestables, mal·leables i guiades per la por (del Sarto, Malmvig i Soler i Lecha, 2019).

A això cal afegir que una de les característiques d'aquesta regió és l'existència d'un gran nombre d'actors que es consideren potències regionals. Com a mínim n'hi ha cinc comunament acceptades: Egipte, Aràbia Saudita, Turquia, Israel i l'Iran. Ara bé, mentre que Egipte apareix com una potència en declivi (cada cop més centrada en el seu entorn immediat), Turquia o l'Iran es veuen com a actors en expansió. Hi ha molts motius per justificar que Qatar i Emirats Àrabs Units també han entrat o aspiren a entrar en aquesta categoria. Malgrat la seva mida, són actors que han projectat la seva influència més enllà del Golf i han desplegat un ventall ampli d'instruments de poder tou (mitjans de comunicació) i dur (cooperació militar, especialment en el cas dels Emirats). També cal assenyalar que en el passat l'Iraq i Síria també havien representat aquest paper i que és probable que en algun moment aspirin a recuperar aquest estatus. I, finalment, que, al Magrib, la rivalitat entre dues potències subregionals (Marroc i Algèria) és el factor més rellevant. Cal subratllar, doncs, que a diferència d'altres entorns regionals, no hi ha una potència hegemònica ni tampoc és un esquema bipolar.

Un altre tret diferencial d'aquesta regió és el fracàs o la disfuncionalitat de les organitzacions d'integració regional. Un fet que pot emmarcar-se dins d'una tensió recurrent entre una retòrica d'unitat (tant en clau àrab com musulmana) i una realitat d'enfrontament i desunió. Hi ha dos organitzacions especialment rellevants.

La Lliga Àrab

Creada l'any 1945, és un marc deliberatiu on més que reflectir la unitat entre els àrabs esdevé una plataforma on exhibir les diferències. Dit això, l'any 2011 va adquirir un protagonisme inesperat amb decisions contundents com el suport a la intervenció internacional a Líbia o la suspensió de Síria com a membre i les sancions contra el règim d'Al-Assad. Dos anys després, i a la vegada que es frustraven les expectatives de canvi a la regió, també ho feien les que s'havien dipositat respecte a aquesta organització.

Consell de Cooperació del Golf (CCG)

Un altre fet rellevant és la crisi en què ha entrat el Consell de Cooperació del Golf (CCG), una organització formada per sis monarquies l'any 1981 i que, en comparació amb la Lliga Àrab, havia avançat significativament en la integració regional. Des que l'any 2017 tres dels seus membres (Aràbia Saudita, Emirats i Bahrain) imposessin un boicot con-

tra un altre dels integrants (Qatar), s'han generat molts dubtes sobre la seva supervivència o funcionalitat.

4.3. Intervencionisme, penetració i permeabilitat

Aquesta és una regió on les intervencions militars de potències estrangeres ha sigut constant i amb una gran intensitat. És per això que una part important de la literatura l'anomena una regió «penetrada». Aquest concepte, introduït per Carl Brown (1984), evoca un nivell d'intervenció i influència externa excepcional, esdevenint un espai on es manifesten i dirimeixen les rivalitats entre potències globals. La intensitat d'aquesta penetració altera les dinàmiques regionals i, de vegades, també els equilibris i les direccions polítiques en diversos estats de la regió. Abans d'entrar a fons en les diferents manifestacions d'aquest fenomen cal subratllar altres conceptualitzacions per referir-se al mateix fenomen. Una d'elles és la de permeabilitat (Salloukh i Brynen, 2004), un terme que permet veure aquest procés des d'una perspectiva bidireccional (introduint la capacitat de la regió d'incidir sobre les dinàmiques i actors globals) i que també pot veure's com més neutra des d'una perspectiva de gènere.

Aquesta penetració o permeabilitat ja era ben visible durant l'Imperi otomà. Les potències europees, en els tractes establerts amb l'Imperi i sobretot en el marc del que es coneix com a capitulacions (els acords firmats entre l'Imperi i diferents potències europees que concedien privilegis comercials i jurídics en terres otomanes). Quan l'Imperi va endeutar-se amb creditors europeus, especialment l'any XIX, els termes dels acords encara es van tornar més favorables als interessos europeus i més intrusius per a la sobirania otomana. Tanmateix, l'expansió colonial europea –especialment després de l'ocupació francesa d'Alger l'any 1830– va suposar el clímax d'aquestes dinàmiques de dominació amb l'establiment de protectorats i colònies, però també amb un reforçament de les estratègies de cooptació de grups minoritaris dins dels territoris otomans.

L'impacte de la Guerra Freda i el procés de descolonització a la regió també s'ha interpretat des d'aquest prisma. La rivalitat entre els EUA i l'URSS va manifestar-se en alguns conflictes de la regió de manera implícita o explícita. Mentre que les monarquies conservadores s'alineaven amb Washington (la trobada entre Roosevelt i el rei Abdulaziz Ibn Saud l'any 1945 il·lustra aquesta sintonia i es veu com el moment fundacional d'una aliança que ha marcat tota la regió), els règims republicans revolucionaris miraven cap a Moscou tot cercant-ne suport diplomàtic, armamentístic o tecnològic. Una de les característiques d'aquest període és que les potències de la regió no actuaven simplement com a corretja de transmissió dels seus aliats globals, sinó que tenien un ampli marge d'autonomia i utilitzaven la rivalitat entre les superpotències en el seu benefici. En casos extrems, com el d'Egipte després dels acords de Camp David, es produeixen canvis de bàndol sense que s'hagi produït un canvi de règim.

Acabada la Guerra Freda, la regió entra en una fase diferent: la de l'hegemonia nord-americana que tindrà el seu clímax amb la guerra d'Iraq de 2003 i la caiguda de Saddam Hussein. Una situació que deu anys després canviaria radicalment. Comença a especular-se sobre el «desenganxament» nord-americà de la regió per centrar-se en temes interns o en Àsia com a prioritat emergent. Als EUA és visible un cansament després de dues intervencions a l'Afganistan i l'Iraq molt costoses i amb resultats insatisfactoris. És per això que malgrat que Obama va dir que l'ús d'armes químiques a Síria era una línia vermella, això no va desencadenar cap operació de represàlia i també és un dels factors que ha empès Donald Trump a anunciar la retirada de Síria.

Trump i el conflicte araboisraelià

Els Estats Units són l'actor internacional amb més influència en el conflicte araboisraelià. En la mesura que el president té un paper clau en la política exterior i de seguretat dels EUA, cal preguntar-se si hi ha un «factor Trump» en aquest àmbit. Trump ha establert excel·lents relacions amb l'entorn de la dreta israeliana i també amb algunes capitals del Golf. Internament té el suport del *lobby* evangèlic, molt implicat en posicions proisraelianes, en el que a vegades s'ha anomenat «sionisme cristià». Trump va confiar en el seu gendre per intentar trobar una solució a aquest conflicte, que ja ha rebut l'apel·latiu de «l'acord del segle». Seria una fórmula que contravindria les resolucions de les Nacions Unides, que ignoraria totalment les línies vermelles dels palestins i que només podria aplicar-se amb el suport d'una part important dels països àrabs. Si es presenta en els termes que s'han filtrat, els EUA confirmaran que és un actor parcial, és probable que fracturi encara més els països àrabs i difícilment conduirà cap a una pau sostenible.

Durant aquest període el que es visualitza amb més força és el retorn de Rússia a la regió, especialment amb un suport diplomàtic i militar al règim de Bashir al-Assad que serà decisiu en el curs del conflicte. Gràcies a aquesta aposta, Putin s'ha convertit en un actor clau a la regió i totes les potències regionals, incloses les que com Turquia, Egipte, Israel o Aràbia Saudita són aliats dels EUA, han dut a terme una política d'aproximació a Moscou. De forma més gradual també s'intueix un interès creixent per part de la Xina. Com hem vist en el primer apartat, l'Orient Mitjà ocupa un paper central en els projectes d'infraestructures de la Xina i, més recentment, la Xina també ha mostrat la seva disponibilitat a implicar-se en la reconstrucció de Síria.

I on queda Europa en aquesta creixent competició global? Els moviments de plaques tectòniques a la regió es produeixen en el mateix moment que la UE viu una de les crisis més profundes del projecte de construcció europea des de la seva creació (vegeu l'apartat final). El replegament cap a ella mateixa i les divisions entre els principals estats membres han limitat, doncs, el paper de la

UE davant dels processos de canvi que s'han produït a la regió. Malgrat que França i el Regne Unit es van implicar a fons en la intervenció internacional a Líbia, que la UE i els seus estats membres són el principal donant per fer front a l'emergència humanitària a Síria o que es revisés la política de veïnatge per acompanyar les reformes democràtiques, el seu impacte ha estat reduït. De fet, no és fins al 2015 quan els líders europeus prenen consciència de la transcendència del que està passant a l'altre costat de la Mediterrània i ho fan quan arran d'atemptats terroristes i de la crisi migratòria s'adonen que això pot tenir conseqüències electorals. Ara bé, la resposta que es dona a partir de llavors és més aviat conservadora. L'estabilització i no la promoció d'un canvi democràtic esdevé, un cop més, la principal prioritat de les polítiques europees cap a la regió.

5. Àfrica: contenidor de crisis o laboratori d'oportunitats

Tant en relacions internacionals com en el que s'ha anomenat «geopolítica popular» s'empren una sèrie de tòpics per referir-se al continent africà. S'ha parlat molt del continent oblidat i actualment el concepte de moda és el del «despertar africà». Malgrat el seu simplisme, ambdues idees ens traslladen a realitats que hem de tenir present en l'estudi d'aquesta regió: el pes del colonialisme i l'explotació dels recursos del continent, per una banda, i de l'altra l'enorme potencial de creixement i com això pot alterar els equilibris globals. En l'àmbit de les relacions internacionals un dels temes en alça és la necessitat de descolonitzar i recentrar la disciplina (Íñiguez i Wai, 2019; Arenal, 2014)

5.1. El llast del passat i l'esperança d'una Àfrica emergent

En l'apartat anterior hem vist com s'ha qualificat l'Orient Mitjà com una regió penetrada. És un terme que es queda curt per referir-se a les estratègies dels poders globals a l'Àfrica, marcada per l'imperialisme i l'explotació de les seves riqueses naturals. Els nivells d'explotació van arribar a la seva màxima expressió amb fenòmens com l'esclavatge, que va tenir el seu punt àlgid a finals del segle XIX amb el comerç atlàntic. A finals d'aquell segle quasi la totalitat del continent africà va quedar sota dominació colonial europea, en el que es denominà la «corsa de l'Àfrica», un procés per fer-se al més ràpid possible amb el control del territori i de les riqueses africanes en què competien poders europeus consolidats (França i Regne Unit), els que estaven en declivi (Espanya i Portugal) i els emergents que volien construir un imperi colonial (Alemanya, Itàlia i Bèlgica).

Durant la dècada dels cinquanta i els seixanta del segle XX, la immensa majoria d'estats africans assoleixen la seva independència, coincidint amb el declivi de les potències europees després de la Segona Guerra Mundial i l'auge dels moviments emancipadors d'abast global. L'excepció van ser els territoris sota sobirania portuguesa, que assoliran la independència més tard i després de les sagnants guerres colonials a Guinea Bissau (proclamada al 1973 i efectiva un any més tard), Angola i Moçambic (ambdós l'any 1975, coincidint amb la revolta dels clavells a la metròpoli).

Després de dècades d'explotació, d'uns processos d'emancipació sovint traumàtics, en ple context de Guerra Freda i havent heretat uns estats amb fronteres artificials, la construcció dels nous estats no era gens fàcil. Una de les preocupacions dels líders africans era que l'artificialitat de les fronteres pogués provocar conflictes entre els nous estats i és per això que en la creació de l'Organització de la Unitat Africana (1963) va acordar-se reconèixer les fron-

teres heretades de la colonització i renunciar a modificar-les. Aquesta norma va trencar-se amb la independència d'Eritrea l'any 1993 i la del Sudan del Sud l'any 2011.

Tant l'explotació dels recursos naturals com els conflictes, tema al qual dediquem el següent apartat, han estat un llast per al desenvolupament africà. Disset dels vint països menys desenvolupats –si prenem com a indicador l'Índex de Desenvolupament Humà– es troben al continent africà. L'esperança de vida a l'Àfrica (61 anys) és onze anys més baixa que la mitjana mundial i setze anys més curta que la mitjana europea. No tot són males notícies: alguns països de la regió com el Senegal, Gàmbia i Mali es troben –segons xifres de l'UNICEF– entre els que han reduït més ràpidament les taxes d'analfabetisme entre els joves. En alguns casos les millores estan vinculades a nivells de partida molt baixos, com succeeix quan mirem els nivells de creixement econòmic. Si agafem les xifres del Banc Mundial observem que el PIB d'Etiòpia ha crescut un 9% de mitjana entre 2013 i 2018. Més modestes però igualment notables són les xifres de creixement de Tanzània, Ruanda o Costa d'Ivori. La tecnologia també està revolucionant l'economia i les societats africanes amb un augment exponencial d'internet i del trànsit de dades que s'ha donat, fonamentalment, per l'ús de la telefonia mòbil. Un altre fenomen que s'afegeix a aquesta llista és el de la rapidíssima urbanització. L'Àfrica subsahariana és la regió del món on el procés és més accelerat i una de les conseqüències és que bona part d'aquest creixement es produeix en assentaments informals.

El fort creixement demogràfic i econòmic a una part del continent africà, així com les grans mancances en desenvolupament i infraestructures, està atraient inversors públics i privats que veuen un enorme potencial en el continent africà. La Xina és el país que ha fet una aposta més forta pel continent africà, però ha estat molt criticada per reproduir esquemes d'explotació colonial, ja que bona part de les infraestructures realitzades tenen com a objectiu facilitar el transport de les matèries primeres i la comercialització dels productes xinesos. La UE, que havia estat fins fa poc el principal soci de bona part dels països africans, està intentant recuperar terreny, no només amb inversions i iniciatives diplomàtiques, sinó també amb la negociació dels acords comercials que han de substituir el Tractat de Cotonou que regula, fins a l'any 2020, les relacions entre la UE i 78 països africans, caribenys i del Pacífic (països ACP, en l'argot institucional europeu).

Una altra dimensió ben diferent de l'Àfrica emergent es dona en les dinàmiques polítiques i socials. Les primeres dècades del segle XXI es caracteritzen pel dinamisme de la societat civil, l'aparició de nous lideratges i transicions polítiques incruentes.

Tot i que és un país petit, Gàmbia és un cas rellevant. L'any 2016 el president Jammeh va perdre les eleccions i es resistia a abandonar el poder després de vint-i-dos anys governant el país amb mà de ferro. No obstant això, va veure's obligat a fer-ho per la pressió interna i també la dels seus veïns africans. L'evolució política a Etiòpia, en aquest cas pel seu pes específic, també és digna de menció. L'elecció del nou primer ministre, Abiy Ahmed Ali, amb la promesa d'engegar un procés de reforma política i també de resoldre el conflicte fronterer amb Eritrea, ha suposat un punt d'inflexió. L'elecció d'una dona com a presidenta de la República, Sahle-Work Zewde, també ha contribuït a situar la política etiop com una de les més dinàmiques del continent i ha atret l'atenció internacional.

5.2. Conflictes i perspectives de pau

La violència ha assolat el continent africà molt abans del procés de descolonització. Com hem vist, l'artificialitat de les fronteres heretades de la colonització, la cobdícia per l'explotació dels recursos naturals, les ingerències estrangeres, els conflictes polítics entre faccions enfrontades i l'establiment de règims autoritaris han contribuït al fet que sigui una de les regions especialment violentada i brutalitzada. És també un espai on s'han reportat i s'estan perseguint crims de guerra per part de la justícia internacional, com el Tribunal Penal Internacional per a Ruanda o els casos oberts contra individus acusats de crims de guerra, genocidi o crims contra la humanitat a la Cort Penal Internacional. Bona part dels casos investigats es refereixen a fets ocorreguts a l'Àfrica, concretament a Burundi, la República Centreafricana, Costa de Marfil, Sudan, la República Democràtica del Congo, Kenya, Mali i Uganda. Cal assenyalar, en aquest punt, que una part dels líders africans han acusat aquesta estructura de tenir dobles barems i fins i tot l'han qualificada d'instrument imperialista occidental. Tanmateix, l'intent que els països de la Unió Africana es retiressin en massa no va prosperar.

Com succeeix a l'Orient Mitjà, l'anàlisi dels conflictes africans ha d'incorporar nivells d'anàlisi diferents i no acontentar-se amb explicacions que posen el focus en un únic element, bé sigui la identitat o els recursos naturals. Tenint en compte que és impossible desenvolupar en el marc d'aquest mòdul una anàlisi dels actors i dinàmiques de cadascun dels conflictes d'abast regional, optarem per assenyalar tres subregions on els nivells de violència han estat més alts però on s'han produït avenços en clau de pau i reconciliació:

1) **Conflicte dels Grans Llacs.** És la denominació que reben el conjunt de conflictes que van implicar estats i milícies de Ruanda, Burundi, Uganda i la República Democràtica del Congo durant els anys noranta i que van provocar el nombre de víctimes més gran després de la Segona Guerra Mundial. El genocidi ruandès, l'ús de nens soldats, la ineficiència de les missions internacionals de manteniment de la pau o els interessos econòmics darrere de l'explotació de les mines de coltan són alguns dels aspectes més rellevants d'aquest clúster de conflictes. Com hem vist anteriorment, també és un espai que és banc de

prova de la justícia internacional i, darrerament, Ruanda ha captat l'atenció internacional pels esforços de reconciliació entre tutsis i hutus i la revisió crítica dels fets de 1994.

2) **La banya d'Àfrica.** Dins d'aquest espai localitzem la implosió de Somàlia, l'enfrontament entre Etiòpia i Eritrea, la guerra civil a Sudan del Sud i el conflicte a Darfur. Aquests conflictes es caracteritzen per desembocar en crisis humanitàries de gran magnitud, sovint agreujades per condicions climàtiques precàries. Això es tradueix en crisis alimentàries i fluxos de refugiats. El camp de refugiats més gran del món és el de Dadaab, a Kenya, on han trobat acollida més de 235.000 persones, la majoria provinents de Somàlia. Un altre element destacat és la dimensió internacional que han adquirit alguns d'aquests conflictes, entre els quals destaquen els interessos xinesos a Darfur o el fet que la inestabilitat a Somàlia provoqués un augment de la pirateria a l'oceà Índic. Des d'una perspectiva geopolítica, sobresurt la importància de Djibouti. Un país petit però on diversos països, inclosa la Xina, han establert bases militars. En clau d'iniciatives de pau sobresurten les converses entre Eritrea i Etiòpia, impulsades pel nou govern etiòp amb ajuda de la mediació dels països del Golf, així com un menys esperançador procés de pau al Sudan del Sud.

3) **El Sahel.** Així es denomina la franja de territori que separa el desert del Sàhara i les zones més fèrtils de l'Àfrica subsahariana i, inclou, entre altres països, el Senegal, Mauritània, Mali, Burkina Faso, Níger, Nigèria o el Txad. És un espai que darrerament s'ha caracteritzat per l'auge de moviments terroristes, amb fortes arrels locals però vinculats o bé a Al-Qaida o a l'autodenominat Estat Islàmic, que han posat contra les cordes als estats de la regió. Aquests grups actuen sovint en zones frontereres i, per tant, una de les característiques de les amenaces de seguretat en aquesta regió és que s'han d'afrontar regionalment. Tanmateix, les intervencions d'actors regionals o internacionals –França és el país que s'hi ha implicat de forma més intensa– són criticades per actuar només amb una lògica exclusivament militar i per no abordar els problemes de desenvolupament d'aquest territori.

5.3. Mali i Líbia: el nexa d'inseguretat Magrib-Sahel i la seva dimensió global

En temps de Gaddafi, Líbia va intentar projectar-se com una potència africana i va utilitzar els seus recursos financers i la personalitat del seu dictador, que s'autodenominava el «rei de reis» del continent. En aquests moments, Líbia no és un actor sinó un terreny de joc i els seus veïns africans veuen amb preocupació com els efectes negatius del conflicte traspassen fronteres. La crisi a Mali de 2011 –grups secessionistes i gihadistes van prendre el control del país fins que van ser parcialment desbancats per una operació liderada per França i el govern de Bamako– s'explica, en bona part, per la capacitat de grups rebels i gihadistes per accedir a armament que es trobava en territori libi. També cal tenir en compte que alguns dels grups armats, com les milícies tuareg o tubu,

estan establerts a tots dos costats de la frontera, i que Líbia i el Sahel estan plenament integrades en les rutes de tràfics il·lícits que recorren el continent africà i que el connecten amb Europa (migrants) o Amèrica Llatina (estupefaents).

Una de les característiques de les crisis humanitàries al Sahel, però també en el conjunt del continent africà, és que no són atribuïbles només als conflictes. La degradació mediambiental, els efectes del canvi climàtic o les males condicions de salut pública que afavoreixen l'expansió de pandèmies, també en són causes. És per això que aquest és un dels espais on comença a parlar-se de refugiats mediambientals i també un dels àmbits de treball prioritària per a les agències internacionals de salut, com es va demostrar amb la recent campanya per frenar el virus de l'Ebola.

5.4. Potències africanes i regionalisme

Una de les característiques del regionalisme a l'Àfrica subsahariana és la superposició de projectes continentals com la Unió Africana amb altres que tenen un abast subregional com l'ECOWAS (sigles angleses de la Comunitat Econòmica dels Estats de l'Àfrica Occidental) o la SADC (la Comunitat per al Desenvolupament de l'Àfrica Austral). De fet, l'Àfrica és un dels espais on el regionalisme té més dinamisme i on hi ha nivells d'integració més alts. Per exemple, hi ha dues unions monetàries per l'Àfrica de l'Oest i per l'Àfrica Central. No obstant això, en aquest cas la integració és fruit de l'herència colonial i en la mesura que la moneda té un valor fix respecte de l'euro i és el Banc Central de França qui en garanteix la convertibilitat, són vistes com un element de perpetuació de la influència de l'antiga metròpoli. Precisament per això, l'ECOWAS fa anys que treballa en un projecte d'unitat monetària pròpia i, en l'àmbit de la seguretat, ha desenvolupat mecanismes i forces de manteniment de la pau. Això ha permès a ECOWAS posar en marxa intervencions a la Costa d'Ivori (2003), Libèria (2003), Guinea-Bissau (2012), Mali (2013) i Gàmbia (2017), i contribuir a reforçar la idea que els problemes africans requereixen solucions africanes.

La Unió Africana com a organització regional no percep el desenvolupament de processos subregionals com el de l'ECOWAS com una amenaça, sinó més aviat com un complement i una possibilitat d'anar més enllà de forma pràctica entre un grup més petit i homogeni de membres. La Unió Africana, tanmateix, roman un fòrum polític rellevant. Un exemple són les decisions que es prenen en el seu si en relació amb possibles cops d'Estat que, eventualment, comporten suspensions o sancions. Un dels temes que generen menys consens dins de la Unió Africana és tot el que té a veure amb el Sàhara Occidental. L'any 1984, el Marroc va abandonar l'Organització per la Unitat Africana (OUA), precedent de la Unió Africana actual, com a protesta per l'acceptació de la República Àrab Sahrauí i Democràtica i Rabat no va reintegrar-s'hi fins

a l'any 2017. De fet, és entre diversos països africans on el Front Polisario té més suport internacional. A part d'Algèria, Sud-àfrica és el principal valedor de les posicions sahrauís.

Aquest diagnòstic del regionalisme té un clar reflex en l'estructura de potències regionals. No podem parlar d'una potència regional hegemònica a tot el continent, sinó més aviat de potències regionals hegemòniques en entorns subregionals: Nigèria a l'Àfrica Occidental i Sud-àfrica a l'Àfrica Austral. Un país com la República Democràtica del Congo (DRC) hauria pogut representar un paper a l'Àfrica Central, però els conflictes interns li han impedit explotar el seu potencial. El nou dinamisme polític a Etiòpia pot indicar una major projecció a l'Àfrica de l'Est i al mar Roig. Finalment, potències àrabs com Egipte, el Marroc i Algèria també tenen una política africana pròpia i sovint rivalitzen entre elles o amb altres actors regionals per projectar la seva influència.

6. Europa: crisis superposades

L'estudi de les dinàmiques regionals a Europa ha tingut un paper central en la creació de les relacions internacionals com a disciplina. L'any 1919 un grup de trenta-set acadèmics i experts del Regne Unit i els Estats Units que havien participat en la Conferència de Pau de París es van reunir a l'Hotel Majestic de París per discutir com seguir mantenint la seva col·laboració. D'aquests debats sorgirà la creació del British Institute of International Affairs, o Chatham House, a Londres l'any 1920, i del Council of Foreign Relations, a Nova York un any després. El 1919 també es va crear el primer Departament de Política Internacional al Col·legi Universitari d'Aberystwyth de Gal·les. L'estudi de les dinàmiques regionals a Europa va estar marcada, en un inici, pel focus en el trauma de la Primera Guerra Mundial. Més endavant, la creació l'any 1957 de la llavors Comunitat Econòmica Europea (CEE), precedent de la Unió Europea (UE), donarà lloc a un fèrtil camp d'estudi del que, a vegades, s'ha qualificat de subdisciplina dins de les relacions internacionals: la integració europea o estudis europeus. Es parla d'una subdisciplina en la mesura que sorgiran marcs conceptuals propis. És el que es coneix com a teories d'integració europea (Rosamond, 2000).

Amb la posada en marxa del projecte de construcció europea emergeixen, doncs, una sèrie de debats que Esther Barbé (2014) ha agrupat en tres blocs: la UE com a subsistema internacional, la UE com a sistema de política exterior i la UE com a actor internacional. Més recentment, la UE ha viscut un període difícil amb la superposició de diferents crisis: la del mateix projecte d'integració, l'econòmica, la democràtica i la de veïnatge. El cas més extrem d'aquesta superposició de crisis és el Brexit i, per tant, no hauria de sorprendre que estigui sorgint una nova literatura sobre les teories de desintegració (Jones, 2018).

6.1. Crisi del projecte d'integració europea

La Unió Europea no és l'única manifestació del procés d'integració. Hi ha altres marcs regionals com el Consell d'Europa, formada per quaranta-set països, entre els quals Rússia i Turquia, i és l'organització més prominent en matèria de drets humans. Tanmateix, en la mesura que l'estudi de la Unió Europea és el que ha generat més interès i el que ha donat peu a una conceptualització més sofisticada, en aquest subapartat ens centrarem en aquesta organització.

Sol diferenciar-se entre dues dimensions del projecte d'integració: l'ampliació (*widening*) i l'aprofundiment (*deepening*). La llavors CEE va ser fundada l'any 1957 per sis estats (Alemanya, Bèlgica, França, Itàlia, Luxemburg i Països Baixos) i va experimentar diferents ampliacions. L'ampliació més important –i també la que va generar més debat polític i acadèmic– és la que es va produir cap als països del centre i de l'est d'Europa entre 2004 i 2007. La UE va passar

de quinze a vint-i-set membres, amb la qual cosa va augmentar-ne significativament la complexitat i es van modificar algunes de les línies de fractures tradicionals dins de la UE (entre estats grans i petits, entre atlantistes i europeistes, etc.). Des de l'acadèmia s'ha intentat donar resposta a tres preguntes diferents:

a) per què els països volen integrar-se a la UE i com ho fan –un element que ha contribuït a la creixent literatura sobre el fenomen de l'europeïtzació;

b) per què la UE vol ampliar-se i per què és més procliu a l'acceptació d'alguns candidats per sobre d'altres –aspecte en què entren la ponderació d'interessos, identitats i normes;

c) l'impacte de l'ampliació sobre el procés de construcció europea tant pel que fa a la voluntat d'integració com als canvis en la correlació de poder i dinàmiques institucionals que se'n deriven.

Ampliació i aprofundiment s'han presentat, sovint, com dues cares de la mateixa moneda. La Unió Europea no pot ampliar-se sense avançar prèviament o paral·lelament en un procés de major integració que permeti la digestió d'un nombre més elevat d'estats membres. De fet, quan es planteja l'ampliació als països del centre i est d'Europa també s'inicia un procés que hauria hagut de culminar en l'adopció d'una constitució europea. No obstant això, el rebuig en referèndum a França i els Països Baixos –curiosament dos dels membres fundadors– avortarà aquest procés. L'alternativa va ser l'aprovació del Tractat de Lisboa l'any 2007 que, de manera més modesta, introdueix reformes institucionals significatives. Entre d'altres, es donen més poders al Parlament europeu, s'introdueix la figura del president permanent del Consell Europeu i l'alt representant de la Unió Europea per a Afers Exteriors i Política de Seguretat. Un altre canvi especialment rellevant és que per primer cop es contempla el mecanisme de sortida d'un membre de la UE. És el famós article 50 del Tractat de la UE i que va ser invocat pel Regne Unit després del referèndum sobre la seva pertinença a la UE de l'any 2016.

En un context molt marcat pel Brexit, per l'anterior fracàs d'adopció de la constitució europea i per la desacceleració del procés d'ampliació, augmenten les veus que parlen d'una crisi del projecte d'integració. El que indubtablement s'ha produït és una adaptació a les noves circumstàncies. Cada cop és més habitual el que es coneix com a mecanismes d'integració diferenciada. És a dir, les fórmules per mitjà de les quals alguns estats membres s'autoexclouen d'alguns marcs d'integració o se'n creen d'altres en què només participen un grup restringit de membres. En alguns casos el que permeten aquests mecanismes és la integració de no membres al mercat únic, la unió duanera o l'espai Schengen. Les crisis solen ser moments proclius a la innovació i que reclamen grans dosis d'adaptabilitat. Sembla que la UE es troba en un d'aquests moments.

6.2. Crisi econòmica o de solidaritat

El que va començar com una crisi financera global amb la fallida de Lehman Brothers com a desencadenant del pànic als mercats internacionals, va traduir-se a Europa en una crisi del deute sobirà. La desacceleració econòmica, fallides bancàries i la desconfiança dels mercats sobre la capacitat de les economies de la perifèria de la zona euro, van situar Irlanda, Grècia, Portugal, Xipre i Espanya en una situació crítica. El dèficit públic i els diferencials de prima de risc van augmentar exponencialment i es van tancar les aixetes del crèdit internacional. Davant del risc de fallida i de les implicacions que això podia tenir per a la sostenibilitat de la Unió Monetària, el Banc Central Europeu, les institucions i els estats membres van mobilitzar-se en el que es coneix com a mecanismes de rescat.

El cas més extrem va ser el de Grècia, on es va requerir un rescat per part de la UE i del Fons Monetari Internacional, que va tenir com a contrapartida pujades d'impostos i polítiques d'austeritat especialment agressives. La crisi grega va viure moments especialment crítics com el referèndum de 2015, en què un 61% dels electors van rebutjar les condicions del rescat proposat per la Unió Europea, el Fons Monetari Internacional i el Banc Central Europeu. Paradoxalment, això va situar el govern grec en una situació de tal debilitat que els caps d'Estat i de Govern de la zona euro van imposar unes condicions encara més draconianes en el tercer rescat.

Les implicacions d'aquesta crisi econòmica pel projecte d'integració europea han estat de caràcter molt diferent. En primer lloc, la crisi va obligar la UE a dotar-se de mecanismes per fer-hi front, i va avançar, per exemple, cap a una unió bancària. Tanmateix, altres mesures com la mutualització del deute (els anomenats eurobons) no van arribar a prosperar i han generat dubtes sobre la capacitat per afrontar un xoc econòmic d'aquestes dimensions. En segon lloc, va reforçar les fractures dins de la UE entre països creditors i deutors, generant també una forta crispació política dins dels països més afectats. En tercer lloc, les polítiques d'austeritat que es van imposar van empitjorar la imatge i la confiança cap a les institucions europees. Una tendència que només s'ha revertit davant de les dificultats que ha comportat el Brexit i que ha fet que forces polítiques que defensaven la sortida de la UE o de la unió monetària modulessin el seu discurs. En quart lloc, la crisi econòmica va mantenir els líders polítics ocupats en la gestió dels problemes interns de la UE i menys actius, per tant, en l'àmbit internacional.

La crisi que va afrontar la UE des de 2008 no ha estat merament econòmica, sinó que ha suposat una crisi de solidaritat. El mateix president de la Comissió Jean Claude Juncker va lamentar que la UE no mostrés prou solidaritat amb Grècia i que es donés massa pes a les directrius de l'FMI. Un dels principals temors és que l'ús partidista i sovint populista d'aquesta crisi econòmica no

afavoreixi una resposta solidària i efectiva si l'economia europea tornés a estar en dificultats, ja sigui per factors globals o interns, com la delicada situació de les finances italianes o les conseqüències del Brexit.

Tot i que l'emergència de forces populistes és molt anterior, la crisi econòmica les ha reforçades. És en aquest àmbit on la crisi econòmica i la democràtica convergeixen i es reforcen mútuament. Aquest és un fenomen que es produeix en els països més afectats per la degradació econòmica. Pel que fa al populisme nacionalista i d'extrema dreta, s'ha arribat a extrems com el de l'aparició d'un partit filonazi a Grècia (Alba Daurada) o d'Alternativa per Alemanya, un moviment de dreta extrema amb alguns corrents obertament xenòfobs. Tant o més preocupant és la centralitat en el procés de presa de decisions de líders com Salvini a Itàlia o Orban a Hongria. Una de les novetats principals és la configuració d'una internacional populista de dretes, sovint amb ramificacions a l'altre costat de l'Atlàntic, que està disposada a combatre per aconseguir el control de la UE. Si en el passat aquestes forces solien defensar la sortida dels seus països de la UE, ara proposen retornar poder als estats i utilitzar els mecanismes comuns per promoure els seus postulats polítics.

La Unió Europea i el Parlament europeu són, naturalment, un reflex de tendències polítiques que també s'observen en la majoria d'estats membres. En aquest sentit cal assenyalar la crisi viscuda pels partits tradicionals i que ha afectat tant les forces socialdemòcrates com les de centredreta. Mentre que els primers han patit els efectes de la crisi econòmica i de la globalització –essent acusats per les seves bases d'haver-los deixat desprotegits–, els segons han vist amb preocupació l'emergència de forces d'extrema dreta, que han arribat a adoptar o normalitzar algunes de les seves posicions. La crisi dels partits tradicionals ha anat acompanyada de l'emergència de noves forces polítiques –contribuint així a una major fragmentació de l'espectre polític– o el reforçament de moviments, com l'ecologisme o el feminisme, que han adquirit més centralitat política i que condicionen cada cop més l'agenda de les forces tradicionals.

6.3. Rodejats per un anell de foc

A les crisis que han afectat la UE o els seus estats membres s'hi han sumat els alts nivells d'inestabilitat política i violència als països del seu entorn. L'any 2004, coincidint amb l'ampliació a l'Est, la UE va dissenyar una nova política cap als països de l'Europa oriental que no eren candidats a l'adhesió i cap als països del sud i est de la Mediterrània, que va anomenar Política Europea de Veïnatge. Era una política que aspirava a promoure reformes i l'harmonització d'aquests països amb els estàndards i pràctiques de la UE. L'objectiu últim era, en paraules de Romano Prodi, llavors president de la Comissió Europea, establir un anell de països amics, ben governats, estables i pacífics. Una dècada després, el setmanari *The Economist* utilitzava la metàfora encerclada per un anell de foc.

A l'Est, la UE havia de fer front a una Rússia desafiant. L'hivern de 2013-2014 es van produir unes manifestacions populars a Kíev, conegudes com l'Euromaidan, que van provocar la caiguda del president Víktor Ianukòvitch, a qui acusaven de ser massa prorús. Moscou va reaccionar acusant Occident de manipulació i alertant dels perills per a la unitat d'Ucraïna. També va negar la legitimitat del nou govern ucraïnès, al qual qualificava de colpista. Al febrer, però, l'escalada verbal va derivar en quelcom més important. Rússia va donar suport als moviments secessionistes a Crimea i al març es va consumir l'annexió d'aquesta península de majoria russòfona en el que va ser qualificat de desafiament a l'ordre de seguretat europeu establert amb l'Acta Final de Hèlsinki de 1975. Moscou va anar més enllà i va obrir un segon front en donar suport als moviments secessionistes del Donbass, que estan en lluita contra el govern ucraïnès i que corre el risc de convertir-se en un conflicte congelat com tants d'altres de l'antic espai exsoviètic (Nagorno-Karabakh, Ossètia, Abkhàzia o Transnístria). Aquesta situació va generar un alt nivell de tensió entre la UE i Rússia. Alguns estats membres com les Repúbliques Bàltiques temien que Moscou intentés repetir operacions semblants amb les minories russòfones dels seus països i van demanar suport a l'OTAN, que va desplegar tropes addicionals en aquests territoris. La UE també va adoptar diverses rondes de sancions contra individus, organitzacions i sectors estratègics. Rússia també va aplicar sancions cap als productes europeus i això va provocar algunes fissures entre europeus, ja que països com Bulgària, Eslovàquia, Itàlia, Grècia o Hongria començaven a defensar una distensió.

6.4. Balcans: trauma i escenari de rivalitat paneuropea

Els Balcans és un dels espais on les posicions entre la UE i Rússia solen divergir, però també és un àmbit on els europeus no sempre es posen d'acord (el reconeixement de Kosovo n'és l'exemple més clar). La guerra de l'antiga Iugoslàvia va suposar un trauma col·lectiu per a la UE per no haver pogut evitar una guerra al cor d'Europa i per haver hagut de recórrer a l'OTAN. Els problemes de seguretat i convivència en aquest territori no s'han resolt i la manca d'una perspectiva clara d'integració a la UE no ho afavoreix. Tanmateix, no tot són males notícies, com ho demostra l'acord entre Macedònia del Nord i Grècia sobre el nom del país.

Juntament amb Rússia, l'altre veí complicat per a la UE és Turquia. És un país candidat a l'adhesió des de 1999 i va iniciar les negociacions per incorporar-se a la UE l'any 2005. Actualment el procés està pràcticament bloquejat. La no-resolució del conflicte xipriota, els alts nivells d'oposició a aquesta adhesió entre l'opinió pública europea, així com la involució democràtica al país són els tres principals obstacles. En aquest darrer punt, la repressió de les protestes de Gezi, la fi de les converses de pau amb el PKK i la reacció autoritària al cop d'Estat fallit de 2016 van situar les relacions entre la UE i Turquia en una situació crítica. No obstant això, l'arribada de refugiats a les costes gregues i des d'allí al centre d'Europa van convertir Turquia en un soci indispensable. Tot i que Erdogan es permet criticar de forma ostensible la UE, es presenta a

si mateix com la víctima d'una conspiració internacional i s'acosta cada cop més a les posicions de Moscou, sembla que ni Turquia ni la UE tenen interès a posar en perill el nivell de cooperació que tenen actualment. Els turcs saben que l'economia entraria en una situació d'extrema vulnerabilitat i els europeus volen seguir comptant amb la col·laboració d'Ankara en matèria de fronteres i refugiats.

De fet, el que es va anomenar la crisi de refugiats de 2015 va suposar un punt d'inflexió en la percepció dels líders europeus respecte al que succeïa al seu entorn més proper. Van entendre que els nivells d'inestabilitat i conflicte de Síria, Líbia i altres països veïns podien traspasar fronteres, fos en forma de refugiats o fins i tot d'atemptats terroristes. Van començar a prestar més atenció a les crisis que travessaven els seus veïns mediterranis, però la resposta va ser, majoritàriament, optar per polítiques d'estabilització que han estat utilitzades per governs autoritaris no només per blanquejar-se sinó per exigir més suport –polític, militar o financer– als seus socis europeus.

Resum

En aquest mòdul hem pogut observar cinc elements compartits als diferents espais regionals:

- El declivi de l'hegemonia dels EUA com a única potència global i la configuració d'un sistema internacional policèntric o multipolar dona més rellevància als actors i dinàmiques regionals.
- No hi ha una fórmula única de sistema regional. El nombre de potències regionals, el nivell d'autonomia dels espais subregionals i la penetració o permeabilitat d'actors globals són els factors més rellevants en la seva configuració.
- El regionalisme és una tendència compartida arreu del món. La construcció europea havia estat, tradicionalment, el model de referència. Tant a Europa com a la resta de regions observem processos de fragmentació que no eliminen el regionalisme, però sí que contribueixen a modificar-ne la forma o fins i tot la naturalesa.
- Bona part dels conflictes internacionals han d'incorporar tres nivells d'anàlisi: domèstic, regional i global. En l'àmbit regional, els conflictes solen desbordar les fronteres d'un país, ja sigui per la violència o pels seus efectes, i les potències regionals mesuren la seva força en aquests espais de conflicte.
- En un moment en què l'ordre internacional està qüestionat, el desafiament s'estén als ordres regionals. Ara bé, abans de parlar d'un canvi d'ordre hauríem de plantejar-nos si el que observem no és un canvi o un desafiament dins de l'ordre preexistent.

Bibliografia

Acharya, Amitav (2014). *Constructing a Security Community in Southeast Asia*. Abingdon: Routledge.

Acharya, Amitav (2016). «Advancing Global IR: Challenges, Contentions, and Contributions». *International Studies Review*, vol. 18, Issue 1, març, pàg. 4-15.

Arenal, Celestino. *Etnocentrismo y teoría de las Relaciones Internacionales: una visión crítica*. Madrid: Tecnos.

Ayubi, Nazih (2017). *Política y sociedad en Oriente Próximo: la hipertrofia del Estado Árabe*. Barcelona: Bellaterra.

Bank, André; Edel, Mirjam (2015). «Authoritarian Regime Learning: Comparative Insights from the Arab Uprisings». *GIGA Working Paper*, núm. 274.

Barbé, Esther (2014). *La Unión Europea en las Relaciones Internacionales*. Madrid: Tecnos.

Bellin, Eva (2004). «The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective». *Comparative Politics*, vol. 36, núm. 2, pàg. 139-157.

Brown, L. Carl (1984). *International Politics and the Middle East. Old Rules, Dangerous Game*. Princeton: Princeton University Press.

Buzan, Barry; Waeber, Ole (2003). *Regions and Powers. The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.

Del Sarto, Raffaella; Malmvig, Helle; Soler i Lecha, Eduard (2019). «Interregnum: the regional order in the Middle East and North Africa After 2011». *ME-NARA final report* núm.1. Disponible a: http://www.menaraproject.eu/wp-content/uploads/2019/03/menara_fr_1-1.pdf

Fawcett, Louise (ed.) (2016). *International Relations of the Middle East*. Oxford: Oxford University Press.

Fawcett, Louise; Hurrell, Andrew (eds.) (1995). *Regionalism in World Politics. Regional Organization and International Order*. Oxford: Oxford University Press.

Hiltermann, Joost (2017). «Tackling the MENA Region's Intersecting Conflicts». ICG Commentaries. Disponible a: <https://www.crisisgroup.org/node/5985>

Íñiguez, Marta; Wai, Zubairu (2019). *Recentering Africa in International Relations: Beyond Lack, Peripherality, and Failure*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.

Izquierdo, Ferran (ed.) (2008). *Poder y regímenes en el mundo árabe contemporáneo*. Barcelona: Bellaterra.

Jones, Eric (2018). «Towards a theory of disintegration». *Journal of European Public Policy*, 25:3, 440-451, DOI: 10.1080/13501763.2017.1411381.

Katzenstein, Peter J. (2000). «Regionalism and Asia». *New Political Economy*, vol. 5, núm. 3, pàg. 353-368.

Khanna, Parag (2019). *The Future in Asian*. Nova York: Simon & Schuster.

Lake, David A.; Morgan, Patrick M. (eds.) (1997). *Regional Orders. Building Security in a New World*. University Park: Pennsylvania State University Press.

Leonard, Mark (2008). *¿Qué piensa China?: El debate interno sobre su futuro*. Barcelona: Icaria.

Mahbubani, Kishore (2008). *The New Asian Hemisphere: The Irresistible Shift of Global Power to the East*. Nova York: Public Affairs.

Montobbio, Manuel (2017). *Ideas chinas*. Barcelona: Icaria.

Nolte, Detlef (2014). *Latin America's New Regional Architecture: A Cooperative or Segmented Regional Governance Complex?* Florència: European University Institute, RSCAS working paper 2014/89.

Rosamond, Ben (2000). *Theories of European Integration*. Basingstoke: Palgrave.

Salloukh, Bassel F.; Brynen, Rex (2004). *Persistent Permeability? Regionalism, Localism, and Globalization in the Middle East*. Farnham/Burlington, Ashgate.

Sanahuja, José Antonio (2017). «Regionalismo e integración en América Latina: de la fractura Atlántico-Pacífico a los retos de una globalización en crisis». *Pensamiento Propio*, núm. 44, pàg. 29-75.

Yahuda, Michael (2011). *The International Politics of the Asia-Pacific*. Abingdon: Routledge.

Lectures seleccionades

Buzan, Barry; Waever, Ole (2003) *Regions and Powers. The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.

Una aproximació teòrica i empírica que posa el focus en les regions com a unitat d'anàlisi en l'estudi de la seguretat global. El text proposa un marc teòric aplicable a qualsevol regió i aborda en profunditat cadascun dels complexos de seguretat regional. Els autors afirmen que són construccions socials i per tant poden canviar la seva forma, límits i naturalesa amb el pas del temps.

Fawcett, Louise (2014) «Exploring Regional Domains: A Comparative History of Regionalism». *International Affairs*, vol. 80, issue 3, pàg. 429-446.

Aquest text ofereix una visió general de la història i el desenvolupament del regionalisme amb l'objectiu de proporcionar un marc per reflexionar sobre el seu progrés i perspectives a diferents parts del món. L'autora argumenta que el regionalisme s'ha convertit en un component cada vegada més important de les diferents estructures de governança global i que els estats, les institucions multilaterals o els actors no estatals ja no poden ignorar-ne el potencial.

Nolte, Detlef (2010) «How to Compare Regional Powers: Analytical Concepts and Research Topics», *Review of International Studies*, vol. 36, núm. 4 (octubre), pàg. 881-901.

Aquest article és el primer d'un número monogràfic dedicat a les potències regionals. Tot i ser un terme molt utilitzat, no hi ha consens sobre les característiques definitòries d'una potència regional. L'article analitza diferents enfocaments teòrics que aborden el tema de les jerarquies de poder en la política internacional i fan referència al concepte de potència regional.

